

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMI adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

MÜŞVIQ MƏDƏD OĞLU ÇOBANOV

GÜRCÜSTANDA
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ
İNKİŞAF MEYİLLƏRİ
(1960-2010)

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2016

Dissertasiya işi AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
“XX əsr (Sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsində
yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli,**
akademik

Rəsmi opponentlər: **Akif Əmirxan oğlu Bayramov,**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Asif Abbas oğlu Hacıyev,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin**
Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə “14 _____” “_____ 11 _____” 2016-cı il il saat _____-da
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdindəki D.01.131. Dissertasiya
Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115, AMEA, Nizami adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı, IV mərtəbə,

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi
Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi:

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan bədii düşüncəsi tarixən olduğu kimi, bu gün də yalnız mənsub olduğu coğrafiya ilə məhdudlaşmır, onun sərhədlərini aşaraq daha geniş bir ərazini əhatə edir. Qədim tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatının bu xüsusiyyəti XX əsrdə də davam etmiş, anadilli ədəbiyyat Qərbi Azərbaycan (indiki Ermənistan), Dağıstan və Gürcüstanda da yaranmış və inkişaf etmişdir. Gürcüstandakı anadilli ədəbi mühit və yaranan bədii düşüncə Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolu olaraq onu mövzu, problematika, obraz, dil, üslub baxımından daha da zənginləşdirmişdir. Hətta bir müddət Tiflisdəki ədəbi mühit və burada yaranan bədii nümunələr bütövlükdə Azərbaycanda yaranan ədəbiyyatın özünə belə təsir göstərmiş, daim əlaqəli şəkildə inkişaf etmişdir. A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə, C.Məmməd-quluzadə, Ö.Faiq kimi klassiklərin Tiflis ədəbi mühitində yazıb yaratması, “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Kəşkül”, “Molla Nəsrəddin”, “Şərqi rus”, “Dan yıldızı” kimi mətbuat orqanlarının Gürcüstanda nəşr edilməsi bu mühitin Azərbaycan ədəbi prosesilə daimi əlaqəsini tənzimləmişdir. Bu proses XX əsrin 50-ci illərindən sonrakı dövrdə də davam etmişdir. Bütün bunlar Gürcüstanda yaranan milli ədəbi, bədii nümunələrinin öyrənilməsini aktuallaşdıran amillərdəndir. XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Gürcüstanda yaşayıb-yaradan azərbaycanlı yazıçı və şairlərin bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, onların tərcümeyi-hal materiallarının da öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslığımızın aktual məsələlərindən biridir. Üstəlik burada yazıb yaranan və formalaşan elə ədəbi şəxsiyyətlər var ki, onların yaradıcılığı artıq çağdaş ədəbiyyatımızın faktına çevrilmişdir ki, bu da ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığını tam şəkildə öyrənməyə əsas verir. Akademik İsa Həbibbəylinin dili ilə desək, “Ədəbi şəxsiyyətlərin tərcümeyi-halı yalnız şəxsi vəərəqələrdəki göstəricilərlə müəyyənləşdirilməməlidir. Sənətkarların uzun illər boyu uğrunda mübarizə apardıqları böyük ideallar da digər adamlardan fərqli olaraq onların tərcümeyi-hal dünyasına daxil olur. Hətta sənətkarların amal və idealları arasındakı ciddi fərqlər onların özünəməxsus, bənzərsiz ədəbi portretinin yaradılmasında mühüm əhəmiyyətə malik olur. Görkəmli romantik şair Abbas Səhhət də "məsləkim tərcümeyi-halımdır" dedikdə həm də bunu nəzərdə tutmuşdur”¹.

Gürcüstanda Azərbaycan ədəbi mühitinin öyrənilməsinin, burada yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının, ədəbi-bədii nümunələrin araşdırılmasının, tədqiq, təhlil və təbliğ olunmasının, milli ədəbiyyat və mədəniyyət tariximiz üçün də böyük əhəmiyyəti var. Və bu, əslində bir olan Azərbaycan ədəbiyyatının bütövlüyünə xidmət etmiş olur. XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbi mühitilə intensivləşən əlaqələr və artan texniki vasitələr buradakı ədəbi mühitin Azərbaycana inteqrasiyasını bir qədər də sürətləndirmişdir. M.H.Bəxtiyarlı, D.Kərəm, Ə.Səngərli, M.Coşqun, A.Binnətoğlu, O.Əhmədov, B.Mehdi, S.Buta, R.Hümmət, N.Məmmədzadə, A.Xansultanlı və b. kimi istedadlı şairlər, H.Bayramov, T.Hüseynov, M.Muradov, V.Əliyev, Ə.İsmayılı, Ə.Abbas, E.Mahmudov, E.Əlləzoğlu, N.Əbdürrəhmanlı və b. kimi nasirlərimizin müxtəlif mətbuat orqanlarında, ədəbi məcmuə və toplularda dərc

olunmuş əsərləri, kitabları son 50-60 ilin ədəbiyyatının nə qədər zəngin olduğunu bir daha sübut edir. Əgər XX əsrin birinci yarısında anadilli toplular azlıq təşkil edirdisə, 80-ci illərdən bu proses daha da sürətlənməyə başlamış, çoxlu bədii nümunələr yaranmışdır. Gürcüstanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçıların yaradıcılığı bir zamanlar “Çəsmə” (1980), “Dan ulduzu” (1987, 1989, 1990), “Ağır elli Borçalı” (Bakı, 1990, Ərzurum, 1997), “Aşıqlar” (1991) “Dağlar dərdə düşsə...” (Marneuli, 1992), «Aşıq Pəri məclisi-20» (2004), «Ədəbi Gürcüstan» (2007, 2012), «Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası - Borçalı» (2008) və s. toplu və ədəbi məcmuələrdə işıq üzü gördüdə, son illərdə ayrı-ayrı müəlliflərin müxtəlif nəşriyyatlarda dərc edilən irihəcmli kitablarında da öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Gürcüstanda yaşayıb-yaradan yaradıcı soydaşlarımızın müxtəlif illərdə Bakıda və Tbilisidə çap olunmuş kitabları, eləcə də Azərbaycanda və Gürcüstanda nəşr olunan ədəbi məcmuələrdə və mətbuat orqanlarında işıq üzü görmüş çoxsaylı əsərləri (aşığı şeiri, poeziya, nəsr, dramaturgiya, ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq və bədii tərcümə məsələləri) tədqiqat işinin obyektini təşkil edir. Araşdırma zamanı həm Gürcüstanda, həm də Azərbaycanda nəşr edilən tədqiqat əsərlərinə də müraciət edilmişdir. Tədqiqatın predmeti Gürcüstanda yaranan ədəbi mühitin inkişafı, burada yaşayan ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılıqları, müxtəlif növ və janrlar üzrə inkişaf meyilləridir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi mühitin müstəqil tədqiqat işi kimi öyrənilməsi bu mühitdə yazıb yaranan sənətkarların tərcümeyi-halı ilə yanaşı, yaradıcılığının ilham mənbələri, mövzu dairəsi, ideya istiqamətləri, ənənələrə bağlılığı və novatorluğu kimi zəruri məsələləri elmi şəkildə araşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında K.Talıbzadə, Ş.Qurbanov, D.Əliyeva, Ə.Saraçlı, A.Hacıyev, A.Bayramov, A.Mişiyev, V.Hacıyev, V.Osmanlı, eləcə də H.Vəliyev, Ş.Məmmədli, H.Məmmədli, E.Məmmədli, R.Məmmədli, Ş.Şamioğlu, T.İsabalaylı, G.Əliyeva, A.Bayramova və başqaları bu sahədə bir sıra tədqiqatlar aparmışlar. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, bütün bunlarla bərabər Gürcüstan Azərbaycan ədəbi mühiti tədqiqatına az cəlb edilmiş və bu ədəbi mühitin mərhələlər üzrə tədqiqi az öyrənilmiş məsələlərdən biri olaraq qalır.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasını Gürcüstanda yaranan ədəbiyyatın araşdırılmasına yönəlmiş elmi fikirlər, nəzəri müddəalar təşkil edir. Belə ki, burada yaranan ədəbiyyatın son əlli ili indiyədək müxtəlif janrlar baxımından öyrənilməmişdir. Buna görə də tədqiqatda dövrün ədəbi prosesi və həmin mərhələdə yaranmış, lakin indiyədək tədqiqata cəlb edilməyən əsərlər, tədqiqatlar fundamental araşdırılmışdır. XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Gürcüstandakı Azərbaycan ədəbi mühitinə, buradakı ədəbi prosesə və ədəbi hadisələrə yeni baxış, eləcə də, bu ədəbi materialları elmi tədqiqata cəlb etməklə yeni metodoloji meyarlar əsasında təhlil etmək nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Gürcüstanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçıların həyat və yaradıcılıq yollarını, ədəbi inkişaf meyillərini öyrənmək, onların bədii yaradıcılıqlarını ətraflı şəkildə təhlil etmək və araşdırmaq, tədqiqat işinin əsas elmi yeniliklərindəndir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında epizodik şəkildə toxunulan bu problem ilk dəfə olaraq tədqiqat obyektı kimi götürülərək araşdırma obyektinə çev-

¹ Həbibbəyli İ. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları. Bakı, "Nurlan", 2004, səh. 4

rılmışdır. Dissertasiyada Gürcüstanda yaşayıb-yaradan yazıçıların ümumazərbaycan ədəbi prosesindəki yerləri və mövqeləri müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyillərini müəyyənləşdirmək tədqiqat işinin əsas məqsədini təşkil edir. Tədqiqatda burada yaranan ədəbi, bədii nümunələrin inkişaf meyilləri, yolları, janr və formaları, eləcə də ədəbi şəxsiyyətləri araşdırılır. Tədqiqat işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

-Gürcüstanda yaşayıb-yaradan qələm sahiblərinin həyat və yaradıcılıq yollarını araşdırmaq, onların bədii yaradıcılıqlarını ətraflı şəkildə təhlil etmək, burada yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi inkişaf meyillərini öyrənmək;

-Gürcüstanda Azərbaycan ədəbi mühitinin xarakterini, inkişaf yollarını və Azərbaycan ədəbi mühiti ilə qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmaq;

-Gürcüstanda Azərbaycan poeziyasının qaynağı olan aşiq ədəbiyyatı və onun nümayəndələrinin yaradıcılığına nəzər salmaq, mövzu və problematika baxımından tədqiq etmək;

-Poetik nümunələri müxtəlif problemlər baxımından təhlil və tədqiq etmək, poetik xüsusiyyətlərini öyrənmək, şairlərin yaradıcılığının inkişaf yolunu izləmək;

-Gürcüstanda yaranan bədii nəsr nümunələrini araşdırmaya cəlb etmək və onları Azərbaycan bədii nəsr kontekstində araşdırmaq;

-İndiyədək araşdırmaya cəlb edilməmiş dramaturgiya yaradıcılığını ilk dəfə olaraq tədqiq etmək;

-Gürcüstanda yaşayıb-yaradan alimlərimizin və tənqidçilərimizin ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi tənqid və ədəbi əlaqələr mövzusunda yazdıqları əsərləri araşdırmaya cəlb etmək və onları ümumi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı kontekstində araşdırmaq;

-Gürcüstanda yaşayıb-yaradan şair və yazıçıların bədii tərcümə sahəsində əldə etdikləri nailiyyətləri araşdırmaya cəlb etmək;

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işi ədəbiyyatşünaslıq sahəsində elmi-nəzəri təfəkkürün zənginləşməsi prosesini tamamlayır. Bütöv Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin öyrənilməsi baxımından dəyərli mənbə ola bilər. Bundan başqa tədqiqatın nəticələrindən humanitar elmlərlə məşğul olan alimlər, məktəb müəllimləri, filologiya fakültəsinin tələbələri və ümumiyyətlə bütün oxucular istifadə edə bilərlər. Tədqiqat işi həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan ali məktəblərinin filoloji fakültələrində xüsusi kurs kimi keçilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun "XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsinin əsas elmi tədqiqat istiqamətlərinə uyğun bir şəkildə hazırlanmışdır. Dissertasiyanın mövzusu AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasında və Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurasının Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şurasında təsdiq olunmuş, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun "XX əsr (sovet dövrü) Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsində və seminarında müzakirə olunaraq açıq müdafiəyə buraxılmışdır. Tədqiqatın əsas elmi nəticələri iddiaçının müxtəlif elmi nəşrlərdə dərc etdiyi məqalə və tezislərində, beynəlxalq konfranslardakı məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi giriş, hər biri müxtəlif yarımfəsilə bölünməklə üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

"Giriş"də araşdırılan mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, tədqiq tarixi, obyekt, praktik əhəmiyyəti, nəzəri-metodoloji əsasları, aprobasiyası və digər məsələlər yığcam şəkildə öz əksini tapmışdır.

"Gürcüstanda ədəbi-ictimai mühit və Azərbaycan poeziyasının inkişaf təmayülləri" adlanan I fəsilin birinci bölümü "Gürcüstanda yeni ədəbi-ictimai mühit və onun xarakteri" adlanır. Qeyd olunur ki, uzun illər boyu Gürcüstanda yalnız gürcü ədəbi mühiti olmamışdır, həm də burada yaşayan azərbaycanlıların yaradıcılığının yayılma məkanı olmuşdur. Gürcüstanda Azərbaycan ədəbi mühitinin başqa bir özəlliyi daim Azərbaycan ədəbi mühiti ilə yaxın olması, eyni ədəbi-bədii düşüncə üstündə köklənməsidir. Gürcüstan ədəbi mühitindən qorub gələn onlarla şair, yazıçı, tərcüməçi, alim və publisistlər sonradan Azərbaycan ədəbi prosesinin görkəmli nümayəndələri kimi ədəbiyyat tarixinə daxil olmuşlar. N.Nərimanov, A.Şaiq, Ö.F.Nemanzadə və başqalarının başladığı bu ədəbi hərəkatın çağdaş nümayəndələri İ.İsmayilzadə, V.Rüstənzadə, T.Hüseynov, Z.Yaqub, N.Əbdülrəhmanlı, R.Faxralı, K.Aslan və b. Azərbaycan ədəbi, bədii fikrinin inkişafında böyük rol oynamışlar. Akademik İsa Həbibbəyli Z.Yaqub yaradıcılığından söz açarkən onun bu səviyyəyə gəlməsində bu ədəbi mühitin rolunu yüksək qiymətləndirərək yazır: "Fikrimizcə, həyatının Borçalı dövrü təkcə onun orta məktəb illərini deyil, həm də yaradıcılıq taleyində müstəsna rola malik Borçalı ədəbi mühiti məktəbini yaşayıb keçməsi də maraqlı və qiymətlidir."²

60-cı illərdə Borçalıda da yeni nəsil böyümüş, gənc ziyalılar ədəbi mühiti öz axarına salmaq üçün ilk növbədə Tiflisdə Azərbaycan dilində mətbuat yaratmağı, daha doğrusu, fəaliyyəti dayandırılmış qəzetlərdən birinin yenidən nəşrinə icazə almağa çalışmışlar. Nəhayət, 1956-cı ildə rus dilində nəşr olunan "Zarya Vostoka" qəzetinin azərbaycanca tərcüməsinin nəşrinə icazə verilmişdir. 1956-1958-ci illərdə həftədə 5 dəfə çıxan "Şərqi şəfqət" qəzetinin səhifələrində bəzən ara-sıra Azərbaycan ziyalılarının yazılarına yer verilsə də, bu, Gürcüstanda yaşayan yüz minlərlə azərbaycanlı təmin etmirdi. Nəhayət, 1960-cı ildə "Sovet Gürcüstanı" qəzeti M.Muradovun redaktorluğu ilə yenidən fəaliyyətə başlayır. Qəzet sonralar Q.Quluyevin və S.Süleymanovun redaktorluğu ilə Tiflis ədəbi mühitinin dirçəlişinə təkan verir və "Azərbaycan ədəbi mühitinin bütün ağırlığını öz üzərinə götürür."³

Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatının, ümumiyyətlə Azərbaycan ədəbi mühitinin yaranması və inkişafında "Gürcüstan" (əvvəllər "Sovet Gürcüstanı") qəzetinin rolunu xüsusi qeyd etmək olar. Belə ki, müxtəlif dövrlərdə təqib və təzyiqlərə baxmayaraq, qəzet öz mübarizliyini daima qoruyub saxlamışdır. 1984-cü ildən qəzetə prof. T.Cəfəri rəhbərlik etməyə başlamış və indiyədək həftədə 3 dəfə 1 çap vərəqi həcmində çıxan qəzetin formatı böyüdülməklə 2 çap vərəqinə çatdırılmışdır. Bu da Borçalıda, eləcə də ümumən Gürcüstanda yaşayıb-yaradan ziyalıların, şair və yazıçıların əsərlərinin çap olunma imkanını bir qədər də artırmış və həm də Tiflisdə Azərbaycan ədəbi mühitinin çiçəklənməsinə yeni bir təkan vermişdir. Təəssüf ki, bu

² Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, Nurlan, 2007, 696 s.

³ Qara Teymur, Məmmədov Arif. Borçalı "Çeşmə"si, "Ulduz", N: 5, 1981, səh. 62.

uzun sürməmiş, düz 5 il sonra yenidən adını dəyişərək “Gürcüstan” adı ilə öz oxucularını sevindirən qəzetə qarşı daha güclü və həm də olduqca haqsız hücumlar, təqiblər başlanmışdır. Amma nə yaxşı ki, “Gürcüstan” qəzetinin səsini boğa bilməmişlər. Əvvəllər həftədə 3 dəfə böyük formatla çıxan qəzetin formatı kiçildilmiş, 2014-cü ilin iyul ayına kimi Gürcüstanın Əməkdar jurnalisti S.Əfəndinin redaktorluğu ilə, kiçik formatda olsa da, ayda 3 dəfə çıxmaqla öz fəaliyyətini davam etdirmişdir. 1939-cu ildən 2014-cü ilə kimi müxtəlif vaxtlarda H.Səbri, B.Talıblı, R.Nəcəfov, M.D.Hüseynov, İ.Tağıyev, T.Hüseynov, M.Seyidov, M.Muradov, Q.Quliyev, S.Süleymanov, T.Cəfəri və yenidən S.Süleymanov redaktorluq etdiyi qəzetə 2014-cü ilin avqustundan Gürcüstanın Əməkdar jurnalisti İslam Əliyev rəhbərlik edir.

“Sovet Gürcüstanı” qəzetinin nəzdində Vəli Əliyevin rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlayan “Çeşmə” ədəbi dərnəyi qısa bir vaxtda Gürcüstanda yaşayıb-yaradan qələm sahiblərinin qeyri-rəsmi “yazıçılar ittifaqına” çevrilmişdir. “Çeşmə” ədəbi dərnəyinin təşkili, işgüzar və ciddi tələbkarlıq, prinsiplilik atmosferi bir tərəfdən dərnək üzvlərinin yaradıcılığının bədii dəyərini keyfiyyət göstəricisinə təsir göstərmiş, digər tərəfdən isə gürcü şair və yazıçıların, ədəbi-bədii təşkilatların, mətbuat orqanlarının, nəhayət, Gürcüstan rəhbərliyinin “Çeşmə”yə diqqət və marağını artırmışdır. Xoşbəxtlikdən, bu diqqət və maraq əməli işə çevrilmiş, Gürcüstan Yazıçılar İttifaqının, eləcə də ədəbiyyatımızın bütün dostlarının nəcib fəallığı, işgüzar təşəbbüsü nəticəsində “Çeşmə”nin üzvlərinin yaradıcılıq axtarışlarından nümunələr eyniadlı məcmuədə toplanaraq 1980-ci ildə Tbilisidə “Merani” nəşriyyatı tərəfindən oxuculara çatdırılmışdır. Bir az sonra isə “Çeşmə” ədəbi dərnəyi Gürcüstan Yazıçılar İttifaqının nəzdində “Dan ulduzu” ədəbi birliyinə çevrilmiş və yerlərdə müxtəlif ədəbi dərnəklər yaradılmışdır. A.S.Puşkin (sonralar S.S.Orbeliani) adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsində “Qaynaq”, Başkeçid (Dmanisi) rayonunun “Trialeti” qəzetində “Çeşmə”, Qarayazı (Qardabani) rayonunun “Samqori” qəzetində “Müjdə”, Marneuli rayonunun “Yeni Marneuli” qəzetində “Dan ulduzu”, Bolnisi rayonunun “Qələbə bayrağı” qəzetində “Yurd yeri” və s. dərnəklər ədəbiyyatımızın Borçalı qolunun yaranmasında, inkişafında, təbliğində, bir çox yazıçı və şairlərin püxtələşməsində mühüm rol oynamışlar.

Yazıçı Elçin Gürcüstandakı bu ədəbi hadisəyə böyük önəm verərək: “...Yazı-poəzu, əlbəttə, çox çətin işdi. Azərbaycanın qələm sahiblərinin bu çətin işdə Azərbaycanlı kəndardən (Hətta qədim və gözəl Tiflis kimi bir yerdə!) məşğul olmaları isə on qat çətin işdi və mən bunu gözəl başa düşürəm. Bu çətin işdə hamımıza böyük uğurlar, yaradıcılıq qələbələri arzu edirəm”,⁴ - qənaətinə gəlirdi. Xalq şairi B.Vahabzadənin bu ədəbi mühitlə bağlı “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının yeni bir qolu, yeni bir budağı atıb bahar qönçəsi kimi açılır, öz qoxusunu hər tərəfə yayır”⁵, - qənaəti bir daha göstirir ki, ədəbi mühitlər arasında əlaqələr intensiv olduğu kimi, mövzu və problematika müəyyənliyi də yaxındır.

1980-ci ildə “Çeşmə” ədəbi məcmuəsini oxucuların ixtiyarına verən Tbilisinin “Merani” nəşriyyatı sonralar “Dan ulduzu” adlı daha üç topla-kitab nəşr etmişdir (1987, 1988, 1990). Həmin toplularda D.Kərəm, Ə.Səngərli, Ə.Binnətoğlu, N.Sarac-

lı, A.Goraxılı, S.Buta, M.Coşğun, B.Mehdi, A.Mustafazadə, Q.Abbasəli, Ş.Məmmədli, Ə.Düşgün, İ.Məmmədli, M.Mətin, Y.Novruz, H.Bayramlı, B.Oruclu, E.Əlləzoğlu, R.Hümmət və başqalarının şeir və hekayələrinə geniş yer verilmişdir.

XXI əsrin əvvəllərindən Tiflisdə “Varlıq”, “Gürcüstanın səsi”, “Gürcüstan azərbaycanlıları kongresi”, “Maarif”, “Təhsil dünyası” və s. adlı qəzetlər də nəşr olunur, Azərbaycan mətbuatı ənənələrini davam etdirirlər. Həmçinin, Marneulidə “Qeyrət”, “Ozan”, “Region-press”, “Ziya”, “Günəş” qəzetləri, “Meydan” və “Qarapapaqlar” jurnalları, Bolnisidə “Ümid”, Rustavidə “Sözün işığı” və s. işıqünü görür. Həmin mətbuat orqanları Gürcüstanda Azərbaycan mətbuatının, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, bir sözlə, ədəbi mühitinin inkişafını şərtləndirir.

Birinci fəsilin “**Milli poetik ənənələr və aşıq şeiri**” adlanan ikinci yarımfəsilində Borçalıda özünün yeni mərhələsini yaşamış və görkəmli nümayəndələrini yetirmiş aşıq poeziyası araşdırılır. Dədə Qorqudlu köklənmiş sazımız, qanadlanan sözümlər ötən əsrin birinci yarısında Xındı Məmmədin, Şair Nəbinin, Hüseyn Alxasağanın, Şair Ağacanın, Aşıq Goraninin, Novruz Təhləlinin, Həsən Məcrurun, Mühəqqərin, Qaraçöplü Aşıq Musanın, Aşıq Teymurun, Aşıq Sadığın, Quşçu İbrahimin nəfəsilə isinmiş, XX əsrin ikinci yarısında Ozan dünyamızın azman qoşa qanadı - Dədə Əmrahın və Hüseyn Saraçlının səsilə rəvnəqlənmiş, Aşıq Kamandarın sazı ilə yüksək zirvələri fəth etmişdir. Bu ənənəni eyni zamanda Aşıq Əlixan Qarayazılı, Aşıq Əhməd Sadaxlı, Aşıq Məhəmməd Sadaxlı, Aşıq Göycə, Aşıq Mustafa, Aşıq Sona və b. davam etdirmişlər. Son illərdə isə Ozan dünyamız öz axarını Aslan Kosalı, Aşıq Sədi, Nuruəddin Qasımlı, Qırxılı Hüseyn, Aşıq Məsim, Aşıq Murad, Aşıq Vəkil, Aşıq Ziyəddin, Aşıq Gülabı, Aşıq Telli, Ramin Qarayev və onlarca başqa sənətkarların timsalında tapmışdır. Onlar təkcə saz çalmaq məharətləri ilə deyil, eləcə də söz qoşan yaradıcı aşıq-şairlər kimi şöhrət tapmışlar. Ötən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq bu aşıqların şeirləri toplanmış, almanaxlarda və ayrı-ayrı mətbuat orqanlarında, yaxud ayrıca kitab şəklində dərc edilmişdir.

“İlk dəfə qulaqlarım səs eşidən gündən anamın laylasına sazın zümzüməsi qarışıb. Mən, demək olar ki, Aşıq Şenliyin, Aşıq Sadığın, Şair Nəbinin, Şair Ağacanın, Əmrahın, Hüseyn Saraçlının, Aşıq Kamandarın sazı-sözü ilə dünyaya göz açmışam”⁶ - Xalq şairi Z.Yaqub ulu Borçalımızı saz-söz diyarı olaraq qiymətləndirir.

Azərbaycan aşıqlarının 4-cü Qurultayında (1984) Borçalı saz-söz ustaları da yaxından iştirak etmişlər. Aşıq Kamandar qurultayda məruzə ilə çıxış edərək aşıq sənətinin xəlqiliyindən, onun ideya-estetik mahiyyətindən, Aşıqlar Birliyinin gələcək vəzifələrindən və s. məsələlərdən danışmışdır. Qurultayda aşıq məclisinin xalq arasında yayılması və sevilməsində Aşıq Əmrahın, Aşıq Hüseyn Saraçlının, Aşıq Kamandarın və başqalarının böyük və misilsiz xidmətləri qeyd edilmişdir.⁷

Xındı Məmməd (1896-1968) Borçalının ustad aşığı kimi formalaşmış. Hələ gənlik illərindən divani, tənisi, gəraylı, müxəmməs kimi aşıq şeir üslubunda bir-birindən gözəl aşıq şeirləri yazan sənətkarın tam külliyyatı “Meydanda mərdi-mərdanə...”⁸ adı altında nəfis şəkildə çap olunmuşdur. Bu şeirlərdə Aşıq Xındı

⁴ Dan ulduzu. Ədəbi məcmuə. I kitab. Tbilisi, Merani, 1987, s.5.

⁵ Vəliyev V. Azərbaycan folkloru, Bakı, 1985, s.231.

⁶ Aşıq Xındı Məmməd. Meydanda mərdi-mərdanə. “Borçalı” nəşriyyatı, B., 2001

Məmməd, əsasən, doğma elini-obasını, onun gözəlliklərini vəsf edir. “Borçalı”, “Dağlar” və s. sərlövhəli şeirlərində ulu Borçalının, qədim Başkeçidin bir-birindən gözəl, səfəli və yaraşlıq və başı uca, qarlı dağlarını tərənnüm edir.

Aşıq Əmrah Gülməmmədov (1908-1987) 81 el havasını məharətlə çaldığı kimi, onlarca qoşma, tənris, müxəmməs və ustadnamənin də müəllifidir. Onun şeirləri ədəbi məcmuələrində, dövrü mətbuat səhifələrində dərc edilmişdir. «Görmüşəm» sərlövhəli şeirində doğulduğu yurdun "buz bulaq"larını, "qarlı uca dağlar"ını, "yaşıl donlu meşələrini" tərənnüm edir:

*Göz açıban bu dünyaya gələli,
Başı qarlı uca dağlar görmüşəm.
Buz bulaqlı, yaşıl donlu meşələr,
Bol nemətli gözəl bağlar görmüşəm.⁹*

Aşıq Əlixan Qarayazlı (1909-1998) aşıq sənətinin dərinliklərini, incəliklərini, gizli sirlərini, Şərq ədəbiyyatını, folklorunu dərinlən öyrənmişdir. «Bəhrədivani», «Duraxani», «Zarını», «Mənsuri», «Dolu havası» və s. kimi az məlum olan havaları sazda məharətlə ifa etmişdir. Xüsusən onun ifasında «Göyçə gülü», «Urfani», «Sarı tel», «Cığalı bənövşə», «Yanıq Kərəm» və s. havaları təmiz və səlis səslənmişdir:

*Nə qocalmaz könlüm, nə də usanmaz,
Çalxanır, eşqimin dəryasındadır.
Heç kəs mənim kimi dərdə dayanmaz,
Dərmanım şahmarın yuvasındadır.¹⁰*

Yaradıcı aşıq-sənətkar olan Hüseyn Saraçlı (1916-1987) təkcə gözəl saz çalılıb-oxuması və nəğmələr, şeirlər qoşması ilə deyil, həm də yeni saz havaları və dastanlar yaratmaqda, eləcə də həmin havaları ifa etməkdə və dastan danışmaqda da Azərbaycan aşıq sənətində əvəzsiz idi. O, «Qızıl dastan», «Kərəm Burcoğlu» dastanlarını, «Bağdat dubeyti», «Qürbəti-Kərəm» və s. saz havalarını yaratdı¹¹. «Koroğlu» dastanının «Zərnişan xanımın Çənlibelə gətirilməsi» və «Bolu bəy və qoç Koroğlu» qolları ilk dəfə məhz Hüseyn Saraçlı söyləməsində qələmə alınıb¹².

Xalq şairi B.Vahabzadə aşığın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir: «Bir neçə dəfə Aşıq Hüseyn Saraçlının söylədiyi dastanları dinləmişəm. Xüsusən Aşıq Ələsgörin Gəncə səfərini ustad aşıq elə bədii və obrazlı danışır ki, vəziyyət teatr tamaşası kimi gözümlərim qarşısında canlanır. Elə bil gözəl bir operaya baxırsan. Bu operanın rejissoru da o özüdür, dirijoru da, ifaçısı da, müşayiət edənisi də. Eyni zamanda o, həm libretto müəllifidir, həm də bəstəkar. Məsələnin əsl tərəfi aşığın danışdığındakı deyim tərzindəki təbiilik və səmimiyyət, şirinlik və gözəllikdir. Onun dilindəki «Bizi borana qırdırma», «A çıxan keçsin», «Ağzı qırqovullu gəlmisən», «Yel vurub yengələr oynayı», «Ağzımı boza vermə» kimi xalq deyimləri təbii olduğu qədər obrazlı, obrazlı olduğu üçün də dəqiqdir, təsirlidir»¹³.

Aşıq Hüseyn Saraçlı yüzlərlə qoşma, tənris, gəraylı, müxəmməs, dodaqdəyməz, qıfılənd və onlarla dastanın müəllifidir. Şeirləri müxtəlif ədəbi məcmuələrində və bir sıra dövrü mətbuat orqanlarında işıq üzü görmüşdür. «Şeirlər, söyləmələr» adlı kitabı ölümündən beş il sonra, 1992-ci ildə Bakıda «Yazıçı» nəşriyyatı tərəfindən oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Ustad aşıq doğma Borçalımızın dünənini, bu gününü, sevincini, kədərini, ağrı-acılarını, burada yaşayan yurddaşlarımızın, vətənpərvər və qonaqpərvər soydaşlarımızın tarixi qəhrəmanlıqlarını poetik ustalıqla qələmə almış, sanki bir rəsam fırçası ilə Borçalımızın əsrarəngiz gözəlliklərinin rəsmini çəkmişdir. O, deyişmələrində qıfılənd, bağlama, ustadnamə, dodaqdəyməz, hərbə-zorba kimi çeşidli şeir növlərini ustalıqla işləmiş və deyişmə zamanı üstünlüyünü heç vaxt əldən verməmişdir.

Ustad Aşıq Hüseyn Saraçlının ölməz xatirəsi həmişə hörmətlə yad edilir. Onun yubileyləri Bakıda və Borçalıda böyük təntənə ilə qeyd edilmişdir. Azərbaycanın Xalq şairi Z.Yaqub ölməz sənətkarı «Ulu ozan» adlandırmış, «Həyatıma xoş gəldin, Ozanlar ozanı! Dədələr sirdaşı, lələlər yoldaşı, igidlər qardaşı!» - söyləmiş, onun haqqında «Hüseyn Saraçlı dastanı» (Bakı, «Pedaqogika», 2007) adlı sanballı və dəyərli bir kitab yazıb nəşr etdirmişdir.

Borçalının adı bəlli ustad aşıqlarından biri də XX əsr Azərbaycan aşıq sənətinin azmanı, Borçalı aşıq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi, «Fəxrli», «Kamandarı», «Qaragöz balam», «Doğma Gürcüstanım» və s. saz havalarının, eləcə də bir neçə dastanın yaradıcısı olan Kamandar Əfəndidir (1932-2000). O, öz sənəti ilə Azərbaycanda, Türkiyədə, İranda, İraqda və Orta Asiya ölkələrində bu qədim və həmişəyaşar musiqimizin bütün incəliklərini bir daha tanıdıb, təsdiqləmişdir. 72 saz havasını böyük ustalıqla ifa edən sənətkarın ifasında 34 dastan audio, video kasetlərə yazılmış və sənətsevərlərə çatdırılmışdır. Azərbaycan və Gürcüstan Teleradio şirkətlərinin qızıl fondunda Aşıq Kamandarın çoxlu lent yazıları saxlanılır. Azərbaycan və Gürcüstan mətbuatında xeyli şeirləri dərc olunmuşdur. Ustadın “Borçalı laylası” (Bakı, 1989) və “Bənövşə” (Bakı, 2004) adlı kitabları təkrarən İranda da işıq üzü görmüşdür. Şeirlərində işlətdiyi «Bəxtimin tərəni çirpənir yaman», «Dilinnən odlar ələyər», «Onsuz da fələyin səmtindəsən», «İnsan ömrü bir təməlsiz saraydı», «El aşığı batman gəlir məclisə», «Qayaların sinəsini dağlar», «Poladqaynaq babaların qeyrəti», «Yenə göy üzünə çöysüdü duman», «Bir zaman sarıldı əjəl atına», «Namərd evdən köçür, mərd oğul eldən», «Ləzzətli bal dadan bu qoca dünya», «Yasalayı tellər məni», «Şikarı teyləmək olmaz» və s. poetik misraları geniş yayılmışdır. Şeirlərində dünya, həyat haqqındakı poetik qənaətləri yeniliyi ilə seçilir:

*El möhnəti ölümdən də ağırdı,
Mənəm deyib, özün öymə dünyada.
Ədəb gözləyəni sanma fağırdı,
Qəzəb libasını geymə dünyada¹⁴.*

Ustadın yubileyləri Gürcüstanda və Azərbaycanda hökumət səviyyəsində qeyd olunmuş, Gürcüstan prezidentinin fərmanı ilə anadan olmasının 65 illiyi münasibətilə “Şərəf” ordeni ilə təltif edilmişdir.

⁹ Çobanlı M.M. El aşığını el yaşadar. Bax: «Xan Kamandar», Bakı, 2012. səh.58-63

¹⁰ Əmərov İ., Çobanlı M. Borçalı Aşıqları. Bakı, “Təhsil”, 1997; Tehran, 2009, 64 səh.

¹¹ Dəyanət. Ustadla üz-üzə. «Bakı Universiteti» qəzeti, 26 oktyabr, 1987.

¹² Çobanov Mədəd. «Koroğlun»nun yeni qolu. «Gürcüstan» qəzeti, 10 yanvar, 1978;

¹³ Vahabzadə B.M. Vətən ocağının istisi. B., «Gənclik», 1982; səh.73-79.

¹⁴ Aşıq Kamandar. Borçalı laylası. Bakı, 1989, səh.79.

Borçalı aşığıların həyat və yaradıcılığı "Çeşmə" (Tbilisi, 1980), "Dan ulduzu" (Tbilisi, 1987, 1989, 1990), "Ağır elli Borçalı" (Bakı, 1990, Ərzurum 1997), "Dağlar dərdə düşsə..." (Mameuli, 1992), "Aşığı Pəri məclisi-20" (Bakı, 2004), "Ədəbi Gürcüstan" (Tbilisi, 2007, 2012), «Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası - Borçalı» (Bakı, 2008) ədəbi məcmuələrində, "Aşıqlar" toplusunda (1991), "Ozan-Aşığı Dünyası (Haqqa qovuşan aşığılarımız)" adlı foto-albomda və s. işiq üzü görmüdür.

I fəsilin "**Gürcüstanda Azərbaycan poeziyasının yeni yaradıcılıq meyilləri**" adlanan III yarımfəsilində Gürcüstanda yaşayıb-yaradan soydaşlarımızın poeziya yaradıcılığı tədqiq edilir. Məlumdur ki, 50-ci illərdən Azərbaycan poeziyasında bir yenilikçilik hərəkatı başlayır; poeziyanın aparıcı qüvvələri S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rzadan sonra poeziyaya yeni gələn B.Vahabzadə, H.Hüseynzadə, N.Xəzri, Qabil, S.Əsəd, Ə.Kərim, İ.Səfərlı və başqa gənc qüvvələrin yaradıcılığı ilə yeni bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur. Ədəbiyyatşünas B.Əhmədov poeziyadakı bu inkişaf təmayülünü nəzərdə tutaraq yazır: "Poetik dərkətmədə epiklik və süjetlilik bir qədər geri çəkilərək öz yerini saf, təmiz lirikaya verir. Ritorika və mədhiyyəçilik əvvəlki kimi poeziyanın malı ola bilmir, cəmiyyətin dəyişməsi ilə poeziyanın da mövzu və problematika dairəsi genişlənir"¹⁵.

Gürcüstanda yaranan poeziyanın mövzu dairəsini daha çox yurd, vətən məhəbbəti, qardaşlıq, dostluq duyğuları təşkil edir. M.H.Bəxtiyarlı, Ə.Səngərli, D.Kərəm, A.Binnətoğlu, M.Coşqun, M.Mətin, S.Buta, A.Mustafazadə, N.Saraclı, S.Qaraçöp, N.Məmmədzadə, R.Hümmət, A.Xansultanlı, İbrahimxəlil, O.Əhmədov, S.Qaraçöp və b. bu mühtədə yazıb-yaratmışlar. Bunların içərisində Gürcüstanda doğulub ömrünün sonuna qədər burada yaşayanlarla yanaşı, burada doğulub müəyyən müddət bu ədəbi mühtədə yaşayan, lakin sonradan Azərbaycan ədəbi mühtinə keçən şairlər də az deyil. İ.İsmayilzadə, E.Borçalı, Z.Yaqub, A.Abdulla, Ə.Saraclı, V.Rüstəmzadə, H.İsaxanlı, D.Osmanlı, P.Babəkərli, K.Aslan, R.Faxralı və başqa onlarla şairin ömrünün böyük bir hissəsi Gürcüstanda-doğulub boya-başa çatdığı torpaqda keçdiyindən onların yaradıcılığı hər iki məkanda inkişaf etmişdir.

M.Bəxtiyarlı, D.Kərəm, Ə.Səngərli, M.Coşqun, M.Mətin, N.Saraclı, S.Qaraçöp, O.Əhmədov, R.Hümmət və başqalarının yaradıcılığı çağdaş poetik nümunələrlə səsləşdiyi kimi, Azərbaycan poeziyasına da yeni rəng və müxtəliflik gətirir. Çağdaş poeziyamızın Borçalı qolunu layiqincə təmsil edərək, mövcud ədəbi mühtə gündəngünə zənginləşdirən, inkişaf etdirən istedadlı şairlərimizin yaradıcılığında vətən və yurd obrazının təənnümü daima diqqət mərkəzindədir.

Gürcüstanda yaşayıb-yaradan soydaşlarımızın poeziya yaradıcılığı tədqiq edilərək, belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, onların yaradıcılığında olduqca zəngin janr və mövzu müxtəlifliyi vardır:

- 1) Şifahi xalq ədəbiyyatına arxalanan və müasir poeziya janrlarında yaranan əsərlər: qoşmalar, gəraylılar, təcnislər, müxəmməslər və s.
- 2) Klassik üslubda yaranan əsərlər: qəzəllər, qəsidələr, rübailər və s.
- 3) Dini mövzuda yaranmış əsərlər: minacatlar, mərsiyələr və s.
- 4) Satira və yumor janrında yazılmış əsərlər.
- 5) Mənzum əsərlər – poemalar.

Ədəbiyyatşünas A.Əmrahoğlunun da haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, "Borçalıda yaranan poeziyanın əsas vəznı hecadır, buna görə də bu əsərlərin dili sadədir. Söhbət Şərq dillərini, ədəbiyyatını bilməkdən və ya ərəb, fars dilində təhsil almaqdan getmir. Aşığı sənəti və poeziyası heca vəzninin aparıcı və yeganə vəznə çevrilməsini zəruriləşdirir. Bu baxımdan Borçalıda yaranan ədəbiyyat ruhuna görə yox, poetik sisteminə görə digər bölgələrdə, məsələn, Lənkəranda yaranan ədəbiyyatdan nə qədər fərqlənirsə, Qazaxda yaranan ədəbiyyata bir o qədər yaxındır."¹⁶

M.H.Bəxtiyarlının «Azərbaycan», «Zəfərdən-zəfərə», «Vətən nəğməsi» və s. şeirlərində Ana Vətən, Odlar yurdu Azərbaycan, onun zəfərləri, əməksevər, mərd, qəhrəman oğulları təənnüm edilir. «Bahar», «Bahar nəğməsi», «Yaylaqda» və digər bu qəbildən olan şeirlərdə şair baharın, təbiətin gözəlliklərini bədii cizgilərlə oxucuya çatdırır. Şairin yaradıcılığında ithaf, portret-şeirlər xüsusi yer tutur.

D.Kərəmin (1920) lirikasında daha çox günün tələblərindən doğan mövzu və problemlər təsvir edilir. Həyata, doğma Azərbaycan torpağına, müqəddəs ata yurduna, qədim Borçalıya qırılmaz tellərlə bağlı olan şair öz təbiiliyi, səmimiyyəti, misralarındakı fikir tutumu, fikrini poetik demək bacarığı ilə seçilir. Şairin yaradıcılığında, demək olar ki, Azərbaycanda gedən proseslər öz əksini tapır, Azərbaycanın təbiəti vəsf edilir. "Elim Qoçludur, yurdum Borçalı"- deyən şairin yaradıcılığında Borçalının, Bolusun, Başkeçidin gözəllikləri, təbiət mənzərələri, insanları, zirvəsi qarlı dağları, meyvəli bağları, gölləri, çayları, dərələri, dağ-yaylaq motivləri də xüsusi yer tutur.

Şair Əli Səngərlinin (1930-2009) poeziyasında da Azərbaycan mövzusu əsas yer tutduğu kimi, həm də bədii təsvir və ifadə vasitələri baxımından çağdaş poeziyanın inkişaf meyilləri ilə səsləşir. Onun əsərləri bir sıra mətbuat orqanlarında və ədəbi məcmuələrdə dərc edilib. Şeirləri gürcü, rus və başqa dillərə tərcümə olunmuşdur. "Şair ürəyi", "Bu köhnə dünyada qalan nə var ki...", "Uzaqlarda qalan dünyam" şeirlər kitabının müəllifi kimi zəngin bir poetik yaradıcılığa malikdir. Onun yaradıcılığında Borçalı torpağının vəsfı ilə yanaşı, Azərbaycan poeziyasının inkişaf meyillərini əks etdirən mövzu və problematika işlənmişdir. Onun "Nağıllarda", "Bilmədim", "Getdi", "Onlar", "Bir qızın", "Cəhənnəmdən gələn səs", "Həyat", "Dərğa", "Durulmur" və s. şeirlərində ictimai, fəlsəfi çalarlar başlıca yer tutur. "Dərğa" şeirində şair keçmişdən bugünə həyat fəlsəfəsini açmağa çalışır:

*O Sultan Səncərdən üzü bu yana,
Bir sərxoş dərğa var, bir düşgün qarı.
Dərğa qan uddurur köməksizlərə,
Qarı lənətləyir zalım şahları¹⁷.*

Ə.Səngərlinin «Atalar cəbhədən gələnə qədər», «Müharibə illərində», «Bacım», «9 may» və s. şeirlərində ikinci dünya müharibəsinin vurduğu yaralardan, ağır-acılarından, xalqımızın göstərdiyi qəhrəmanlıqlardan və nəhayət, qələbənin bəxş etdiyi sonsuz sevincə və şadlıqdan ürək dolusu şairənə bir dillə söhbət açılır:

*Nə olaydı, arzusun meyvəsini dərdəydim,
Bütün bəşər yolları açılırdı üzümə.*

¹⁶ Əmrahoğlu A. Epik sözün bədii gücü. B., 2000.

¹⁷ "Gürcüstan" qəzeti, 17 may, 1991.

¹⁵ Əhmədov B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Elm və təhsil", 2015, s. 480

*Silahları əlimlə sulara endirəydim,
Sevinəydim, güləydim, yaş gəlinə gözümlə...
Köhnə xəritələri muzeylərə ataydım,
Lüğətlərdən siləydim müharibə sözünü...¹⁸*

«Coşğun» təxəllüsü ilə tanınan M.İsmayilov (1938) 1990-cı ilin sonuna qədər Başkeçiddə Azərbaycan və gürcü dillərində çıxan «Trialeti» qəzetində redaktor kimi çalışıb. 1991-ci ildə qəzetin Azərbaycan dilində nəşri dayandırıldığından Bakıya pənah gətirib. Bir müddət Bakıda nəşr olunan «Azərbaycan dünyası», sonra isə «Rabitə dünyası» qəzetinin redaktoru vəzifəsində çalışıb. Təqaüdə çıxdıqdan sonra yenidən doğma yurduna qayıdıb. Hazırda Başkeçiddə yaşayıb-yaradan şair doğma yurda bağlılığını yalnız şeirlərində deyil, həyatında da göstərir. Şairin kiçik həcmli «Aman dünya» şeirindən bir parçaya diqqət yetirsək, buna bir daha əmin olarıq:

*Qırat yerişli,
Qırat gərdişli dünya...
Gəl mənə yüklə, bütünü dərdini.
Çəkərəm.
Dizim torpağa batsa da,
Yeddi qat göyünə çatsa da Ahım,
Dözərəm.
İllahım, cilovunu vermə,
Keçəl Həmzələrin əlinə!¹⁹*

M.Coşğun dədə-babadan qədim Borçalıda - Sarvanda, Bolusda, Başkeçiddə, Qarayazıda, Qaraçöpdə yaşayan, şairin öz dili ilə desək, «dəli haraylı, xoş avazlı, Misri qılınclı, Tavar sazlı» soydaşlarımızı bu gün «qərib», «gəlmə» və yaxud «qonaq» adlandıranlara «Mən qərib deyiləm!» - deyə poetik və məğrur cavab verir:

*Əzəlim bu torpaq, sonum bu torpaq,
Qoymaram bu yurdda qarala ocaq,
Etibarda Qərib olaram, ancaq
Mən qərib deyiləm, qərib deyiləm!²⁰*

M.Coşğunun yaradıcılığında hətta bir və ikihecalı şeirlər də vardır:

<i>O da</i>	<i>Gülüm,</i>
<i>Qada.</i>	<i>Gülüm,</i>
<i>Oda</i>	<i>Ölüm</i>
<i>Salar.</i>	<i>ki, var.</i>
<i>Kövrək</i>	<i>Sənə,</i>
<i>Ürək</i>	<i>Mənə,</i>
<i>Tütək</i>	<i>De, nə</i>
<i>Çalar.</i>	<i>Qalar?</i>

Poeziyaya XX əsrin 60-cı illərində gələn Əlixan Düşgünün (1941-1998) əsərləri müxtəlif ədəbi məcmuələrində, “Düşüncələr” (Tbilisi, 1984) və “Səbuhi”

(Tbilisi, 1987) şeirlər kitablarında dərc edilib. Akademik K.Talıbzadə şairin mövzu uyurluğuna və motiv yaxınlığına görə doqquz bölmədə tərtib edilmiş “Düşüncələr” şeirlər toplusuna yazdığı “Uğurlu addımlar” sərəlvhəli ön sözdə qeyd etmişdir ki, “...kitabdakı şeirlər poetik axtarışlar aparən, müasir insanın düşüncələrini duya bilən, Vətən sevgisi ilə yaşayan gənc şairin qələmindən çıxmışdır”²¹.

Osman Əhmədovun (1948) «Borçalıda yanan ocaq» adlı ilk şeirlər kitabı 1989-cu ildə isə Bakıda «Yazıçı» nəşriyyatında çap olunub. Kitabda şairin on beş ildən artıq bir dövrü əhatə edən gərgin yaradıcılıq axtarışının ən yaxşı nümunələri daxil edilmişdir. Burada özünə yer tapmış şeirlərin əsas mövzusunı sazlı-sözlü dünyamızın tərənnümü, kökümüzə, soyumuza bağlılıq, aqilliyə, müdrikiyə tapınmaq hissi, saflığa, duruluğa çağırış, vətən, ata-ana, zaman və cəmiyyət qarşısında övladlıq borcu, ülvi məhəbbət və s. təşkil edir. O.Əhmədovun ictimai-siyasi, etik-mənəvi, beynəlxalq və s. mövzuda yazdığı şeirlər də diqqəti cəlb edir. «Anama layla» poemasında anaya və Vətənə sonsuz məhəbbət və sevgi tərənnüm olunur.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyasının inkişafında yaxından iştirak edən şairlərdən N.Saraclı, S.Qaraçöp, S.Buta, R.Hümmət və başqalarının yaradıcılığı diqqəti cəlb edir. N.Saraclı özünün lirik şeirləri və balladaları ilə də tanınır. Onun «İlk sevgi dəftəri» (1993) adlı ikinci kitabı da bir qəlbən poetik duyumu və heyranedicilik məhsulu olduğundan, oxucunu sehirləyir, özünə məftun edir, qanadlandırır, yaşadır... Şair həm də poemalar müəllifidir; həmin poemalardan biri də şairin ilk kitabında işıq üzü görmüş «Ağac heykəl»dir. Poema müəllifin yaşadığı hissələrin, dərin müşahidə qabiliyyətinin məhsulu kimi maraqlıdır. Poemada qədim Borçalının axarlı-baxarlı mənzərələri, ecazkar təbiəti, ruh oxşayan havası xüsusi sənətkarlıqla tərənnüm edilmiş, el-oba qayğısı incə, kövrək lirizmlə verilmişdir.

Öz elmi-bədii yaradıcılığı ilə fərqlənən V.Hacıların yaradıcılığı hər iki cəhətdən maraqlıdır. Fundamental elmi tədqiqatları olan alim, həm də bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Bədii yaradıcılığa 1967-ci ildən başlayan V.Hacıların şeirləri müxtəlif mətbuat orqanlarında və ədəbi məcmuələrdə işıq üzü görmüşdür. Doğma yurda, torpağa, insanlara bağlılıq, həyat həqiqətlərindən doğan şair narahatlığı, milli-mənəvi saflığa çağırış, dil şirinliyi və axıcılıq şairin əsərlərini səciyyəli və əsas cəhətlərdəndir.

*Gözlərimə inanmadım - qəribə hal,
Təbəssümün xəyalımda nə tez doldu?..
İllər boyu sirlə qalan çətin misal
Bircə anlıq təbəssümlə həll olundu!..²²*

S.Qaraçöp Vətənin dərdlərini çiyinə yük eyləyən əsl vətəndaş şair kimi bu yükün altında əyilmir, sınırmır, haqsızlığa etiraz edir, yalan adında nə varsa, nifrət dolu misralarında, özünün şair dünyasında bu yalanların qəbrini qazır. Simasızlıq, riyakarlıq, yaltaqlıq, yalanın ayaq tutub yeriməsi, mənəviyyatsız adamların elmdən, təhsildən, mərifətdən, mədəniyyətdən dəm vurması dünyanın boynuna biçilmiş dərdlərdən biridir:

²¹ Düşgün Ə. Düşüncələr. 1984-cü ildə Tbilisi, “Merani” nəşriyyatı, 1984, səh. 5.

²² Hacıyev V.Ə. Hərşənin ocağı. (Şeirlər), Tbilisi, 2000, 158 səh.

¹⁸ “Gürcüstan” qəzeti, 17 may, 1991.

¹⁹ Coşğun Mədəd. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, 2008, səh.147.

²⁰ Coşğun Mədəd. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, 2008, səh.126

*Əyil, bu yalanlar dilinə yatsın,
Əyil ki, bu dünya əlinə yetsin...*²³

Müqəddəs Yurd yeri - Ana Torpaq, ona bağlılıq, el-obaya sevgi, insanlara məhəbbət, balaca daxmanın toz basmış pəncərəsindən gözləri yollara dikilən, uzaqlarda özünə qismət, tale axtaran oğullarını gözləyən ananın dərdi, boşalmış yurdun «Yanıq Kərəmi» havasında qəmli-qəmli yanması, «Yurd yeri» üçün qəribəsəməsi Səməd Qaraçöpün poetik dünyasından yan keçmir və keçə də bilməzdi:

*...Bir ot da baş qoyur öz topağına,
Bir daş da üzünə bir yarpaq çəkir...*²⁴

Vətənin gözdən uzaq, könlüdən iraq yerlərinin taleyi şairi bir vətəndaş kimi narahat edir, Vətənin qıraqda qalan yerləri, şair ürəyinin ağırlı dünyasından qovrulub keçəndən sonra misra-misra bizə qəmli gələcək, unudulmuş bir keçmişdən söhbət açır. Doğma yurdu dəyər-dəyməzinə satıb, əcdadının qəbirlərinə baş çəkmədən, cənnət eşqi ilə baş alıb gedənlərin vəfasızlıqlarına heyfəsilənir. Dünyanın tale deyilən oyunundan qisməti yuxusuz gecələr olmuş şair, dünyanın məsum gününü, poeziyanın «fəlsəfə suyuna çəkir»:

*İlan balasıyla uşaq oynayır,
Uşaqdı, dünyadan xəbəri yoxdu.
Uşaqdan oynayır ilan balası,
Oynayır - hələ ki, zəhəri yoxdu...*²⁵

S.Qaraçöpün bu şeiri Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi R.Rövşənin "İlan balası" şeiri ilə yaxından səsleşir. Tənqidçi V.Yusifli «Yollar hara aparır» məqaləsində yazır: «S.Qaraçöpün şeirlərini oxuyuram və mənə elə gəlir ki, o, əksər misralarını düşünə-düşünə yazır, oxucuya aşılamaq istədiyi hər hansı fikrə fəlsəfi-tarixi məzmun verməyə çalışır»²⁶.

İmir Məmmədli həm Azərbaycan, həm də gürcü dilində yazıb yaradan yazıçılarımızdan biridir. Məhsuldar yaradıcılığı ona həm Azərbaycan, həm də gürcü ədəbiyyatında böyük şöhrət qazandırmışdır. Onun yaradıcılığının ümumi məğzini və mənzərəsini azərbaycançılıq motivləri ətrafında təşəkkül tapmış fikir və mülahizələr təşkil edir. Məhz buna görə də, şair "İmirə dediklərim" də fikir və düşüncələrini müasirlik baxımından geniş oxucu kütləsinə çatdırmağı ön plana çəkmişdir. "İmirə dediklərim" kitabında, demək olar ki, şair ilk dəfə özünün ilk prototipini yaratmış və öz obrazında söhbətə naməlum bir müdrikən əsrlərin dərinliklərindən gəlib bizə çatan "Adam sözü özü-özünə deyib öz süzgəcindən keçirəndən sonra özgəyə də çatdırıb" kəlamı ilə başlamışdır. Yəni, bu kəlamın ümumi mənası belədir ki, "Özünə rəva bilmədiyini başqasına demə".

Hazırda Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Gürcüstan bölməsinin rəhbəri olan şair Rafiq Hümətənin şeirləri iyirmi ildir ki, ədəbi prosesdədir. Onun yaradıcılığının əsas mövzusu - vətən, torpaq, yurd, el-oba məhəbbəti, kökə bağlılıq, saz sənətinə vurğunluq, gənclərimizin ülvi məhəbbəti və s. təşkil edir. «Salam, dünyanın

viyəsi» (Bakı, 2000) kitabı ilə ilk ciddi poetik hesabatını vermişdir. «Gözlərimin qa-bağında» şeirində ömür, həyat haqqında fəlsəfi-poetik qənaətləri yeni və orijinaldır:

*Ömrümüzü xərcləyirik su qiymətinə,
Günlərimiz sular kimi axır elə bil.
Çəsmə ömrünün zirvəsi - çıxdığı nöqtə,
İnsan ömrünün zirvəsi doğulduğu il.*²⁷

Gürcüstanda yaranan poetik nümunələr mövzu və problematika baxımından zəngin olduğu kimi, forma, janr etdibarilə də çoxçeşidlidir. Bu nümunələr içərişində həm aşiq ədəbiyyatından gələn formalar, həm klassik, həm də sərbəst şeir nümunələrinə rast gəlmək mümkündür. Doğrudur, klassik ədəbiyyat nümunələri digər formalara nisbətən azlıq təşkil edir, bununla belə klassik ənənəni yaşatmaq baxımından diqqəti cəlb edir. M.Bəxtiyarlı, D.Kərəm, Ə.Səngərli, Ş.Mədəd, Ş.Əsəd, Ş.N.Cəlilli və başqalarının yaradıcılığında, əsasən, qəzəl, qismən də müxəmməs kimi formalar müəyyən yer tutur.

Şölə Cəlillinin poetik yaradıcılığı həm klassik, həm də hecada yaranan poetik nümunələrlə zəngindir. Onun "Olmuşam", "Eylədim", "Ana həsrəti" kimi şeirləri hecada, "Düşər", "Demə" isə klassik ənənədə yazılmışdır. Şairin "Düşər", "Demə" qəzəlləri ötən əsrdə Əliğa Vahid yolunu ləyaqətlə davam etdirir. Bununla belə, bu qəzəllərdə yalnız sevgi, məhəbbət mövzusu əks etdirilmir, həm də ictimai mövzular tərənnüm edilir:

*Dünyamız bulud kimi gah tutular, gah açılar,
Qədrini bilməsəniz, ağlayar o, qana düşər.
Vətəni tərək eyləsək, harda qalar yurd daşımız?
Dövrənin çarxı dönər, hərəsi bir yana düşər.
Dünyamı, ya insanımı itiribdir etibarı?
Taledi, neynəsən, qəm yükü insana düşər.*²⁸

Gürcüstanda, xüsusilə də qədim saz-söz yurdu, şairlər diyarı Borçalı mahalında XX əsrin 50-ci illərindən sonra M.H.Bəxtiyarlı, Ə.Səngərli, D.Kərəm, A.Binnətoğlu, S.Buta, A.Mustafazadə, N.Saraclı, R.Hümmət, A.Xansultanlı və b. ilə yanaşı, M.Yusifov, Ç.Rəşid, M.İsayev, G.Məmmədova, Y.Pünhan, M.Məmmədova, M.Şeyda, K.Kirəclı, T.Yolçuzadə, Əbdüləli, Ş.Əhmədov, M.Həsənli, S.Elqızı, L.Kamil, X.Allahverdiyev, R.Darğallı, İ.Niftiyev, Ə.Məmmədov və b. da öz şeirləri ilə oxucuların diqqətini cəlb etmişlər.

Beləliklə, Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbi mühitində poeziyanın ədəbiyyatın aparıcı qolu olduğunu aydın görmək olar. Belə ki, aşiq poeziyasının təsiri altında olan bu regionda poeziya dominant rola malikdir. Bu poetik nümunələri təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olur ki, burada yaranan poeziya Azərbaycan poeziyası ilə həmahənglik təşkil edir. Gürcüstandakı ədəbi proses Azərbaycan ədəbi prosesi ilə paralel inkişaf edir. Burada yaşayıb yaradan şairlərin əksəriyyətinin Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olması və müasir texnologiyalar müstəvisində çağdaş öncül poetik nümunələrlə tanış olmaları poetik məkanları bir qədər də yaxınlaşdırır. Nəti-

²³ Qaraçöp S. Vətənin qıraqda qalan yerləri. Bakı, Yazıçı, 1989.

²⁴ «Ulduz», 1990, №9, səh.88.

²⁵ «Ulduz», 1990, №9, səh.88.

²⁶ Yusifli Vaqif. Gənc şairlərin yaradıcılığı barədə sözümlər. «Ulduz», 1990, №9, səh.88.

²⁷ Hümmət Rafiq. Salam, dünyanın viyəsi, Bakı, "Təhsil" EIM, 2000.

²⁸ "Ədəbi Gürcüstan", Tbilisi, Universal, 2012, səh.1148.

cədə çağdaş poetik nümunələrin mövzu və problematikası əlli il əvvəlki kimi əsaslı şəkildə fərqlənmir.

Dissertasiyanın "**Gürcüstanda nəsr və dramaturgiyanın inkişaf problemləri**" adlanan II fəsilinin "**Nəsrin mövzu, janr, və forma müəyyənliliyi**" adlı I yarım fəsilində XX əsrin ikinci yarısında bədii nəsrimizin Borçalı qolunun yaranmasında xüsusi əməyi olan T.Hüseynov, H.Bayramlı, M.Muradov, V.Əliyev, A.Mustafazadə, Ə.Abbas, E.Elsevər (Mahmudov), Ə.İsmayıllı, N.Əbdülrəhmanlı, E.Başkeçid, Ə.İsmayılov, Z.Orxan və başqalarının yaradıcılığı araşdırılır.

Dissertant yaradıcı qüvvələrin - bədii söz ustalarının, yazıçıların, şairlərin, jurnalistlərin, alimlərin, ziyalıların və tələbələrin üzərinə hər zaman böyük məsuliyyət düşdüyünü qeyd etmiş, onların həmişə olduğu kimi, indi də yaradıcı qüvvələrin əsərləri kimi hərtərəfli fəaliyyət göstərdiklərini və dövlətimizin yeritdiyi dinc yanaşmaya və sülh siyasətinin, beynəlmilçilik ideyalarının ən etibarlı təbliğatçısı olduqlarını və bu mənada yazıçılardan, xüsusilə də, Azərbaycandan kənarında yaşayıb-yaradan yazıçılarımızdan da çox şey asılı olduğunu vurğulamışdır. Bu mənada, Gürcüstanda yaşayıb-yaradan soydaşlarımızın nəsr yaradıcılığını tədqiq edərkən məlum oldu ki, onların yaradılığında olduqca zəngin janr və mövzu müxtəlifliyi vardır: Romanlar, povestlər, hekayələr, oçerklər, sənədli əsərlər.

Doğrudur, Borçalı nəsrindən və onun yaranmasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Borçalı şeiri nəsrədən çox-çox əvvəllər yaranmışdır. Çünki, şeirlər yarandığı ilk dövrlərdə mətbuatda işıqlandırılmasa da, aşıq və xanəndələrin ifasına tez yol tapması, oxucuya, tamaşaçıya, şeir həvəskarlarına, məclis əhlinə, bir sözlə mənsub olduğu xalqa tez çatması şairləri yazıb-yaratmağa daha da ruhlandırılmışdır. Bu baxımdan nəsr əsərlərinin şeyrdən çox gec yaranmasının başlıca səbəblərindən biri də, nəsr əsərlərinin çap edilməməsi, mətbuat səhifələrinə ayaq açmasına mane olan amillər, nəsr əsərləri ilə oxucu kütləsini tanış etmək imkanlarının məhdudluğu da səbəb ola bilərdi. Bu baxımdan, poeziyaya nisbətən bədii nəsrə məşğul olanların sayının azlığı birincinin dominantlığını təsdiq etdiyi kimi, nəsrin də son yüzildə formalaşdığını göstərir. Bununla belə, yaranan bədii nəsr nümunələrinin peşəkarlıq, sənətkarlıq baxımından Azərbaycan bədii nəsrini zənginləşdirən amillərdən olduğunu xüsusi qeyd etmək olar.

Tədqiqatə cəlb edilən dövrdə Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyilərinin araşdırarkən, Borçalı mahalının hələ qədim vaxtlardan saz-söz məkanı, ustad aşıqlar, nəğməkar şairlər yurdu olduğu kimi, burada həmçinin istedadlı nasirlərin də yaşayıb-yaratdıqlarının, öz oxunaqlı nəsr əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirdiklərinin şahidi olduq. Bəli, « Bütöv Azərbaycan ədəbiyyatının bir qolu olan bu ədəbi proses zəngin ənənələr üzərində yaranıb inkişaf etmişdir»²⁹. Azərbaycan dramaturgiyasının banisi M.F.Axundzadəni xatırlayaq. O, 1857-ci ildə yazdığı "Aldanmış kəvəkib" əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni üslublu realist nəsrimizin yaranmasında əsas rol oynamış, xüsusilə də ilk dəfə povest janrının əsasını qoymuş, 1865-ci ildə yazdığı "Kəmalüddövlə məktubları" adlı fəlsəfi-traktatı ilə bədii nəsrimizin yeni nümunəsini yaratmış və özünü böyük bir filosof kimi özünü göstərmişdir.

Borçalı torpağında dünyaya göz açmış, ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsinə ölçüyəgəlməz əmək sərf etmiş N.Nərimanovu, ötən əsrdə nəsrimizin gözəl nümunələrini yaratmış A.Şaiqi və Ö.Faiqi böyük minnətdarlıqla yada salaq. Klassiklərimizin yaratdıqları bu яняняляри sonralar Ş.Kərimli, K.Kirəcli, P.Шашвяляд, M.Мурадов в я б. уьурла давам етдирмишләр.

XX əsrin ikinci yarısında Gürcüstanda yaranmış Azərbaycan nəsrini araşdırarkən yaradıcılığının ilk nübarını məhz Borçalıda yaradan, sonralar isə Azərbaycanda yaşayan öz istedadları, öz kəsərləri qələmləri ilə yüksələn, ucalan, ad-san qazanan T.Hüseynovu, V.Əliyevi, H.Vəliyevi, N.Əbdülrəhmanlı, E.Əlləzoğlunu, Ş.Şamioğlunu, S.Ziyalı və b. xüsusilə qeyd etmək olar. Çünki Borçalı nəsrinin inkişafında, zənginləşməsində onların mühüm xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan bədii nəsrinin tanınmış nümayəndələrindən olan Tahir Hüseynov (1930-1984) yaradıcılığında hekayə janrına geniş yer vermişdir. Onun «Dünyanın işi», «Gecikmiş heykəl», «Son reportaj», «Dəyirman», «Minnətçilər», «Mənim hekayəm», «Xəstəlik bülleteni» və digər hekayələri istər məzmun mündərcəsinə, istərsə lokonikliyi və yığcamlığına görə diqqəti cəlb edir. Yazıçı bu hekayələrində ümumiləşdirilmiş, tipik sürətlər yaradaraq, insanın təbiətlə münasibətində xeyirxahlığın mühümlüyünü («Tanışlıq»), pulun, var-dövlətin əsl insanlığı üstələyə bilmədiyini («Elçi»), ada layiq yaşamağın zəruriliyini («Ad»), müharibənin vurduğu yaraların hələ də izi qaldığını («Təcili səfər») göstərmiş, hərisliyə, el malına xor baxanları («Bağbanlar»), eqoizmi («Göbələk qızartması»), riyakarlığı («Vaqonda») tənqid atəşinə tutmuşdur. Nəsr sahəsində zəngin təcrübəyə, güclü bədii ümumiləşdirmə qabiliyyətinə malik olan, əsərlərinin mövzusunu doğma Borçalının həyatında baş verən gerçəkliklərdən götürən T.Hüseynov həmişə doğma torpaqla bağlı olmuşdur. Bu hiss onun son povestlərindəki qəhrəmanların əsas cizgisi kimi diqqəti cəlb edir. Yazıçının «Torpaq» povestində qoyulan problem bu gün də bütün Azərbaycan kəndi üçün öz aktuallığını itirməyib. Bəzən kənddəki ata-baba ocağının baxımsızlığı və müvəqqəti çətinlik üzündən dəyər-dəyməzinə satılmasına T.Hüseynov biganə qala bilmir, bunu xəyanət hesab edir. Bu əsərin tənqidçi A.Hüseynlidə maraqlı doğurmasının əsas səbəbi yalnız Borçalı etnoqrafiyasını təsvir etməsində deyil, həm də əsərin mövzu, problematika və sənətkarlıq baxımından çağdaş bədii nəsrimizin uğuru olmasında idi³⁰. "Borçalı əhvalatları" xalqımızın tarixən formalaşmış ənənələrinin etnoqrafiyasını Borçalı əhalisinin timsalında təsvir edir. Qədim türk yurdu, qəhrəmanlıq və gözəllik diyarı olan Borçalının tarixi keçmişinə dair bədii əsərləri barmaqla saymaq olar. Yazıçının «Borçalı əhvalatları» (1984) povesti uzun illərdən bəri ədəbiyyatımızda yaranmış boşluğu doldurmaq təşəbbüsü kimi 1980-ci illər ədəbiyyatında çox layiqli yer tutur. Borçalının ən yaxşı sifətlərini əsərin baş qəhrəmanı, tarixi şəxsiyyət olan İstil İsmayılın surətində cəmləşdirilmişdir.

H.Bayramlının hekayələrində müqəddəs torpağımız, onun keçmişi və indisi tərənnüm olunur. «İki sədr», «Vətəndaş rəis», «Naməlum adam», «Həyat qarısında», «Onu heç kəs bağışlamaz», «Qoca çobanın etirafı» və s. kimi hekayələri bu günkü həyatın yüksək tələblərinə cavab verən, oxucularda vətənpərvərlik, hu-

²⁹ Xubanov F. Qaynaqlar və pöhrələr. Bax: «Dan ulduzu», 1989. səh.289.

³⁰ Hüseynli A. Həyat və sənət haqiqəti. Bakı, "TNP Mərkəzi" nəşriyyatı, 2001, 204 səh.

manizm hissələrinin aşılıb tərbiyə olunmasına kömək göstərən, onları sosial bərabərliyə səsləyən əsərlərdir.

Bütün həyatını ədəbiyyata və jurnalistikaya bağlayan Vəli Əliyev mətbuat səhifələrində tez-tez çap olunan bədii əsərləri, elmi-tənqidi məqalələri, publisistik yazıları, vətənpərvərliyi, humanistliyi ilə tanınmışdır. Yazıçı hekayədən-hekayəyə keçdikcə əsərlərinin bədii keyfiyyəti yüksəlmiş, onun oxucu auditoriyası daha da genişlənməmişdir. Ədəbiyyata uşaq hekayələri ilə gələn, uşaq aləmini, uşaq psixologiyasını yaxşı bilən və bunu hekayələrində ustalıqla əks etdirməyi bacaran istedadlı nasirin yaradıcılıq palitrası zəngindir. Onun «Dostlar» adlı ilk hekayələr kitabı 1968-ci ildə Bakıda «Uşaqgəncəşir» tərəfindən işıq üzü görmüşdür.

Ə.İsmayılının (1936) ilk hekayəsi «Qocalıqda yorğalıq» 1957-ci ildə «Gəncliyin səsi» ədəbi almanaxında dərc olunmuşdur. Məşhur yazıçı M.İbrahimovun: «Zəka yaradıcılıqda əsas, bəlkə də başlıca şərtidir. Yazıçı Əzim İsmayılı zəka sahibidir» zəmanəti gənc yazıcının sonrakı yaradıcılığı üçün böyük bir stimül olmuş, maraqlı hekayə və povestlərilə Azərbaycan bədii nəsrini zənginləşdirmişdir. Təxminən yarım əsrə yaxın Tbilisidə yaşayıb-yaradan Ə.İsmayılını «Dünənki anım» kitabına müxtəlif illərdə yazdığı povest və hekayələr daxil edilmişdir. Bunlar mövzularına görə yeddi yerə bölünmüş və xüsusi başlıqlar - «Dünənki anım», «Qanlı-qadalı illərin nəfəsi», «Yaddaş dəftərindən», «Dost ellərin ab-havası», «Novellalar», «Bir az da təbəssüm» və «Yeniyyətlərə sovqat» sərlövhələri altında cəmlənmişdir. Bu əsərlərin əsas qayəsini vətəndaşlıq, mənəvi saflıq, el-obaya məhəbbət hissələrini, gənclərimizin əmək və yaradıcılıq əzmini, insani keyfiyyətlərini, həyat və məişətdəki qaygılarını, anlama və düşüncə tərzlərini əks etdirən duyğular təşkil edir.

Mövzu yeniliyi, hadisələrin xarakterik cəhətlərini seçmək bacarığı Ə.İsmayılın (1939) yaradıcılığının əsas qayəsidir. Yığcamlıq, lakoniklik, obrazın həyatının bir anında bütün bir ömürdən soraq vermək, daha sonra düşündürən mətləb onun hekayələrinin başlıca məziyyətlərindəndir. Yazıcının Bakıda çap olunmuş «Babəkər əfsanəsi» (1984), «Ünvanızsız məhəbbət» (1986) və s. kitablarında toplanmış bədii nəsr nümunələrində həyatın gerçəklikləri, sosial mühitin reallıqları təsvir edilir.

Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrinin tanınmış nümayəndəsi Emin Elsevərin ilk hekayəsi 1962-ci ildə Qardabani rayonunda nəşr olunan «Samqori» qəzetində işıq üzü görmüş, sonrakı illərdə hekayə, novella, очерк, reseenziya və elmi-publisistik yazıları, gürcü dilindən bədii tərcümələri Azərbaycan və Gürcüstan dövrü mətbuatında, eləcə də müxtəlif almanaxlarda, ədəbi-bədii toplularda çap olunmuşdur.

Gürcüstanda yaşayıb-yaradan yazıçılar arasında 1960-1980-ci illərdə ədəbiyyata gələn nasirlərin yaradıcılığında vətən torpağı, qurub-yaradan əməkçilərinin obrazları yeni bədii vasitələrlə verilir. Onlardan B.Oruclu, H.İlyas, M.Vəliyev, E.Əlləzoğlu, İ.Məmmədli, N.Əbdürrəhmanlı və başqalarının adlarını qeyd etmək olar.

E.Əlləzoğlunun (1956) «Ağsaqqal», «Keçəlin darğanın qızına məhəbbəti və başına gələn macaraları», «Ölü yay», «Balıq günü», «Əyləncə», «Bıçlı Kərəm», «Quyuy», «Köhnə bağ», «Meydandan kənar», «Ötən gün» və s. hekayələri müəllifin geniş yaradıcılıq diapazonuna malik olduğundan soraq verir.

T.Hüseynov, A.Mustafazadə, N.Əbdürrəhmanlı, E.Başkeçid və b. bədii nəsrinin Azərbaycan ədəbi mühitində də tanınması və təhlilə cəlb edilməsi burada yaranan

bədii nəsrin tutduğu yeri və mövqeyi göstərir. Bu yazıçıların yaradıcılığı mövzu, problematika və janr baxımından müxtəlif olduğu kimi, həm də zəngin və çoxçeşidlidir. Bununla belə, Gürcüstanda yaranan bədii nəsr nümunələri içərisində hekayə janrının aparıcı yer tutduğunu aydın görmək olur. Lakin son illərdə N.Əbdülrəhmanlı, E.Başkeçid və İ.Ədalətin yaradıcılığında roman janrının önə keçdiyini görmək olur ki, bunun da əsas səbəblərindən biri onların yaradıcılığının Bakı mühiti ilə bağlı olmasıdır. Gürcüstanda yaşayıb yaradan yazıçılar isə, əsasən, hekayə janrına üstünlük vermişlər. Görünür, sovet dövründə ədəbi orqanlarda irihəcmli əsərlər çap etdirmək mümkün olmadığından yazıçılar kiçik janra üstünlük vermişlər.

«Çəsmə» (1980) ədəbi məcmuəsində V.Əliyevin «İkinci görüş», Ə.İsmayılın «Dostluq haradan başlanır?», H.Vəliyevin «Əhməd maşını satdı» hekayələri çap edilmişdir. «Dan ulduzu» məcmuələrində (1987, 1989, 1990) Ə.İsmayılın «Yeni ünvan», Ə.İsmayılın «Ömrün keçən günləri», H.Bayramlının «Qoca çobanın etirafı», «Qan», N.Əbdülrəhmanlının «Bayrama üç gün qalır», H.İlyasın «Bu heç, bu düzəldi», «Bağışlayın, saatınız neçədir?», E.Əlləzoğlunun «Köhnə bağ», «Meydandan kənar», «Qisas», S.Ziyalının «Sönmüş ocağın közü», «Tut bağında», T.Qurbanovun «Avtobus», Y.Vəliyevin «Kim haqlıdır», İ.Hacıoğlunun «Ana arzusu», E.Elsevərin «Buğda çörəyi», B.Oruclunun «Dilbilənlər» və s. hekayələrinin oxucular tərəfindən maraqla qarşılanması elə həmin illərdə artıq Borçalı nəsrinin xoşbəxt gələcəyindən, istedadlı nasirlərin yetişməsindən xəbər vermişdir. Oxucu auditoriyası tərəfindən rəğbətlə qarşılanan bu və ya digər hekayə, povest və romanları problemin öyrənilməsi üçün qarşımızda geniş imkan açır.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz dövrdə Gürcüstanda yaşayıb-yaradan, Azərbaycan nəsrinin, bütövlükdə isə Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolunu zənginləşdirən, inkişaf etdirən nasirlərin həyat və yaradıcılığına diqqət yetirdikdə, onlar arasında nəsil dəyişməsinin uğurla davam etdiyi aydın görünür. Yaradıcılığa 1950-ci illərdə və daha əvvəl başlamış nasirlərdən M.Muradovun, V.Əliyevin, T.Hüseynovun, H.Bayramovun, Ə.İsmayılının və başqalarının XX əsrin ikinci yarısında, daha dəqiq desək, İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr ədəbiyyatımızın Borçalı qolunun yaranmasında böyük əmək sərf etmişlər.

Borçalıda yaşayıb-yaradan yazıçılar arasında orta yaşlı, daha doğrusu, 1960-1980-ci illərdə ədəbiyyata gələn nasirlərin yaradıcılığında vətən torpağı, qurub-yaradan əməkçilərinin obrazları, beynəlmillətçilik ideyaları ön plana çəkilir, gənc nəsil üçün bir örnəyə çevrilir. Onlar arasında B.Oruclu, H.İlyas, M.Vəliyev, E.Əlləzoğlu, İ.Məmmədli, N.Əbdülrəhmanlı və başqalarının adlarını qeyd etmək olar.

Ədəbi nəsillər, hər bir yeni mərhələni özündən əvvəlkilərin dialektik davamı və törəməsi kimi meydana çıxdığı vahid ədəbiyyat axınında ən səciyyəvi cəhətlərin, ən yeni meyillərin bilavasitə daşıyıcısı rolunda çıxış edir. 1990-cı illərdən sonra Borçalıda nəsr yazanların yeni nəslə yetişmişdir. Onlardan Z.Orxan, E.Başkeçid, Ə.Məddəoğlu, L.Nəsibova, A.Ayvaz, eləcə də A.Tagı, A.Afiq, A.Maşov və digər gənc nasirlərin bədii axtarışları nəsrimizin bu günə qədərki inkişaf yolunun məntiqi davamıdır. Həmin axtarışların istiqamət və xarakteri də bununla müəyyənləşir. Burada müasirlik ruhu bədii təfəkkürümüzün əsas məcrasından kənar deyil, məhz bu yolun davam etdirilməsində öz əksini tapır.

Yeni yüzillikdə Gürcüstanda bədii nəsrə gələn yazıçıların əsərlərində Azərbaycan və dünya ədəbi prosesinə yaxınlaşma daha artıq hiss edilir. Bu gün müasir texnologiyanın inkişafı və ədəbi proseslərin yaxınlığı bu yaxınlaşmanı tezləşdirən amillərdəndir. Əgər Gürcüstanda yaşayan yazıçıların əvvəlki əsərlərində mövzu məhdudiyyəti özünü göstərirdisə, bugünkü bədii nəsrdə qloballaşmanın təzahürləri aydın görünür. Əgər əvvəllər bədii nəsrdə hekayə janrı ilə kifayətlənildisə, bu mərhələdə hekayələrlə yanaşı, çoxlu povest və romanlar da yazılır.

Dissertasiyanın II fəslinin II yarım fəsilində **dramaturgiyada obraz, mövzu, süjet və kompozisiya problemləri** tədqiq edilir. Qeyd edilir ki, tədqiqatə cəlb olunan XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyillərini araşdırarkən, açıq-aydın şəkildə hiss olundu ki, poeziyada və yaxud da nəsr sahəsində gördüyümüz sevindirici nailiyyətləri və əldə olunmuş uğurları, təəssüflər olsun ki, dramaturgiya sahəsində görə bilmirik. Bunun da öz səbəbləri vardır. Ən böyük səbəb isə burada teatrın yoxluğu idi. Lakin, bu, heç də Ş.Şamıoğlunun dediyi kimi, o demək deyil ki, “dramaturgiya Borçalı ədəbi muhitində heç vaxt aparıcı janr olmayıb”³¹. Bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Axı, milli dramaturgiyamızın əsası elə burada – hələ XIX əsrdə Tiflisdə qoyulmuş və eləcə də XX əsrin əvvəllərində burada bir sıra möhtəşəm dram əsərləri yazılmış və illərlə teatr səhnələrində oynanılmışdır. 1852-1853-cü illərdə Tiflis rus teatrında “Xırsquldurbasan” və “Vəzir xan Lənkəran” pyesləri tamaşaya qoyulmuş M.F.Axundovun 1850-1855-ci illərdə Tiflisdə yaratdığı altı komediyası “Təmsilatı kapitan Mirzə Fətəli Axundzadə” adı ilə 1859-cu və 1860-cı illərdə Tiflisdə Qafqaz canişinliyinin mətbəəsində çap olunmuşdur³². Bu kitab çap ediləndən az sonra M.F.Axundzadənin komediyalarının şöhrəti bir çox xarici ölkələrə yayılmışdır. Məşhur yazıçı və görkəmli gürcü ziyalı A.Sereteli 1886-cı ildə “Sərgüzəşti vəzir-xani Lənkəran” əsərini gürcü dilinə tərcümə edəndən sonra komediya gürcü dilində tamaşaya qoyulmuşdur. Komediyalar daha sonralar rus və gürcü dilləri ilə yanaşı, həm də fransız, ingilis və alman dillərinə də tərcümə olunmuşdur.

1872-ci ildə isə Tiflisdə Novruz bayramı münasibətilə müsəlman həvəskarları tərəfindən milli dramaturgiyamızın banisi, görkəmli mütəfəkkir M.F.Axundzadənin ölməz əsəri «Hekayəti-Molla İbrahimxəlil-kimyagər» tamaşaya qoyulmuş və bununla da həm Tiflis Azərbaycan Teatrının, həm də ümum Azərbaycan Teatrının əsası qoyulmuşdur³³.

M.F.Axundzadənin dramaturgiya məktəbini uğurla davam etdirən N.Nərimanov və A.Şaiqdən sonra bu ənənəni XX əsrin birinci yarısında M.Ə.Abbasov (1870-1943) böyük bacarıqla davam etdirmişdir. O, özünün “Fəxrəddin kişi”, “Sultan Mahmud Qəznəvi”, “Dövrəyi-Səltənəti-Ənuşirəvan-Adil, yaxud Tağı-Kəsrə”, “Yusif və Züleyxa” kimi dram əsərləri ilə Tiflis Azərbaycan Teatrının repertuarını zənginləşdirmişdir. Daha sonra isə Tiflis Azərbaycan Teatrının səhnəsində K.Şəriflinin (1892-1918) “Ağvalideyn”, “Müsbətəl Zinyət”, “Kəbin”, “Məmmədəli şah, yaxud Səttar-xan” pyesləri, əslən Araplı kəndindən olan M.Quliyevin “Məhəbbət və azadlıq”

pyesi, M.Muradovun (1909-1971) “Kamal”, R.Şahvələdin (1909-1984) “Sona”, eləcə də Ə.Nərimanovun (1880-1943) və başqalarının bir sıra əsərləri tamaşaya qoyulmuşdur. Araşdırmalardan məlum olur ki, təkcə 1912-1913-cü il mövsümündə Tiflis Azərbaycan teatri 40-dan artıq əsəri tamaşaya qoymuşdur ki, onun da demək olar ki, böyük əksəriyyəti yerli müəlliflərin əsərləri olmuşdur.

Təəssüf ki, vaxtilə M.F.Axundzadə, N.Nərimanov, A.Şaiq, Ö.Faiq kimi klassiklərin yaşayıb-yaratdıqları bu məkanda 1950-1980-ci illərdə dramaturgiya sahəsində demək olar ki, heç bir əsər yaranmamışdır. Belə ki, həmin illərdə nəinki Borçalıda, eləcə də ümumiyyətlə Gürcüstanda Azərbaycan milli teatrının olmaması öz sözünü demişdir. Dramaturgiyanın Azərbaycanda da nəsr və poeziyaya nisbətən zəif inkişaf etdiyini nəzərə alsaq, onda mənzərə tamamilə aydın olar.

Gürcüstanda nəşr edilən mətbuat orqanlarda dram, yaxud komediya əsərlərinə rast gəlmək olmur. 1980-1990-cı illərdə “Çeşmə” və “Dan Ulduzu” toplularında cəmi iki pyes çap olunmuşdur ki, onlar da Əzim İsmayılının “Bir cüt bənövşə” və “Ölülər və dirilər” pyesləridir. Onların da birincisi müharibə mövzusunda. İkincisi isə, adından da göründüyü kimi, M.C.Məmmədquluzadəyə həsr olunub. Nə yaxşı ki, bu əsərlər Borçalıda dram yönündə axtarış barına çevrilmiş və bu axtarış çox uzun çəkməmişdir.

Əsası 1872-ci ildə qoyulmuş və 1947-ci ildə əsassız olaraq bağlanmış Gürcüstan Dövlət Azərbaycan Dram Teatri 2004-cü ildə Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə təmir və bərpa olunmuşdur. (Teatr hazırda ulu öndər Heydər Əliyevin adını daşıyır). Bundan sonra Gürcüstanda yaşayıb-yaradan yazarlarda yenidən dramaturgiyaya böyük maraq oyanmışdır. Bir-birinin ardınca M.H.Bəxtiyarlıının, Ə.İsmayılının, D.Kərəmin, A.Binnətoğlunun, İ.Məmmədlinin, Z.Musanın, Ə.Dəlivelinin və başqalarının pyesləri çap olunmuş və teatrlara təqdim olunmuşdur.

Əsasən şair kimi tanınan D.Kərəm dramaturgiyaya da müraciət edərək “Elçilik” və “Təmizləmə əməliyyatı” pyeslərini yazmışdır. Həmin əsərlər dramaturqun “Pyeslər” (2004) kitabına daxil edilmişdir. 5 pərdə və 7 şəkildən ibarət “Elçilik” komediyasında XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində respublikada torpaq islahatı keçirilən zaman rayon icra hakimiyyətlərində (qamqəobalarda), kənd məclislərində (saqrebulolarda) torpaq alveri ilə məşğul olan dəllallardan söhbət gedir. Əsərdə cərəyan edən ərazi və bütün personajlar real faktlara əsaslanır. İqtidarda deputat qohumları olan bu dəllallar kompakt halında yaşayan azərbaycanlıların münbit və suvarılan əkin sahələrini “Satın alma” adı ilə özəlləşdirir, “S.P.S.” - iri müəssisələr yaradır. Onların başçıları – hakim millətin nümayəndələri - həmin torpaqların hər hektarını ildə 500 (beş yüz) dollara torpaqsız kəndlilərə - azərbaycanlılara icarəyə verirlər. Xalqın gözündən pərdə asaraq hər ailə başçısına 200 (iki yüz) dollara 0,20-0,25 ha qapı-baca sahəsi satırlar.

A.Binnətoğlunun “Pyeslər” (Bakı, 2006) kitabında iki dram əsəri verilib. “Elçi daşı” adlanan birinci pyesində müəllif keçmiş üz tutsa da, hadisələrin baş verdiyi konkret tarixi zaman və məkan göstərilir, ona görə də müəyyən qədər anaxronizmlərə yol verilir. Dörd pərdədən ibarət tarixi mövzuda yazılmış bu dramın əsas qayəsi, başlıca məziyyəti müqəddəs ana vətənə ülvə sevgi, doğma ata yurduna sonsuz məhəbbət, elə-obaya bağlılıq, vətənpərvərlik, yad ölkənin asılılığından azad olmaqdır. Dramda 14 əsas personaj, bundan başqa rəqqasə qızlar, çalğıcılar, şəhər adamları,

³¹ Şamıoğlu Şahbaz. “Qızıl dövr”dən sonrakı ədəbiyyat. B., “Elm və təhsil”, 2009, səh. 104.

³² Sadıqov Əvəz. Azərbaycan mətnşünaslığının əsasları. B., “Elm”, 1979, cəh. 48.

³³ Hacıyev A., Tiflis Azərbaycan və Adıgün türk teatri. Bakı, 2006, səh.9

məhbəslər, əsgərlər, saray adamları, igidlər - bir sözlə zəngin surətlər qalereyası vardır. "Elçi daşı" dramı müasir Azərbaycan gerçəkliyi ilə səsleşən, çox vaxtında yazılıb tamamlanmış, nəsiləri intiqama, qisasa, ulu torpaqlarımızın müdafiəsinə, geri qaytarılmasına səsləyən, müasir nəsilərdə vətənpərvərlik hissələrinin aşılmasına xidmət göstərə biləcək tarixi mövzuda yazılmış bir əsərdir.

«Qutlu Qaya» («Xoşbəxt qaya») dörd pərdəli faciədir. Bu əsərin mövzusu isə türk xalqlarının yaratmış olduğu məlum bir əfsanədən götürülmüşdür. Əsər müəllifin bu sözləri ilə başlayır: «-Bir əski türk əfsanəsində deyilir ki, uyğur taxtına yenidən oturmuş gənc xaqan uyğurlarla çinlilər arasında çoxdan davam edən qanlı vuruşa son qoymaq üçün Çin xaqanının qızı ilə evlənməyi arzuladı. Uyğur elində çoxdan "Qutlu dağ" adlı böyük, çox nəhəng bir qaya vardı. Çinlilər uyğur xaqanının istəyinə razı oldular; ancaq qızın əvəzinə o nəhəng qayanı istədilər. Xaqan daşı vermək qərarına gəldi. Çinlilər Qutlu qayanı parçalayıb ölkədən apardılar. Bununla da gənc xaqanın qara günləri başladı. Yurddakı quşlar, heyvanlar qayanın parça-parça aparılmasına mətəm saxlayıb ağladılar. Yeddi gündən sonra xaqan öldü. Qara gün qara gün gətirdi. Bulaqların, göllərin suyu qurudu, torpaqlar çat-çat oldu, məhsul vermədi. İnsanlar öz dədə-baba yurdlarını tərk edib yad ellərə getdilər.»

M.H.Bəxtiyarlının "Sabir" mənzum dramı, İ.Məmmədlinin "Açar" komediyası, Z.Musanın "Yuxu", "Zorbalanın zor bəlası" "Rəis gəlsin" musiqili komediyaları, "Bir ailənin taleyi" və "Əzəblı günlər" adlı dramı, Ə.Dəlivelinin "Şəhid qanı yerdə qalmaz" mənzum pyesi və s. oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Dissertasiyanın **"Gürcüstanda ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi əlaqələr və bədii tərcümə məsələləri"** adlanan III fəsilinin **"Ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid"** adlı birinci yarım fəsilində tədqiqatə cəlb olunan XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Gürcüstanda yaşayıb-yaradan alimlərimizin ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsindəki bir sıra uğurlu tədqiqatları, xüsusilə də onların Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqi və inkişafı sahəsindəki nailiyyətləri araşdırılmışdır.

XX əsrin 50-60-cı illərində bu sahədə Z.Borçalı, Ə.Mursaqulov və başqalarının əməyi təqdirəlayiqdir. 1970-ci illərdən sonra bu ənənəni professorlar A.Mişiyev, M.Çobanov, V.Hacıyev, Ş.Məmmədli, dosentlər H.Vəliyev, A.Musayev, M.Hacıxəlilov, F.Xubanlı və başqaları davam etdirmişlər.

Prof. A.Mişiyevin "Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti (1820-1905)" kitabında (Tbilisi, "Qanatləba", 1987) əksəriyyəti ilk dəfə tədqiq edilən arxiv materialları və digər ilkin mənbələr əsasında XIX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan yazıçılarının qabaqcıl rus və gürcü fikri ilə qarşılıqlı münasibətləri nəzərdən keçirilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatı, mətbuatı və milli teatrın Tiflislə bağlı inkişaf tarixi və problemləri əhatə olunmuşdur. Bütün bu məsələlər əsərdə Azərbaycan və gürcü xalqlarının çoxəsrlik dostluq əlaqələri kontekstində tədqiq edilmişdir. Kitabda "XIX əsrin birinci yarısında Tiflis ədəbi-ictimai mühiti və Azərbaycan yazıçıları", "M.F.Axundov və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti", "Azərbaycan yazıçıları və Tiflis rus mətbuatı", "Anadilli mətbuat yaratmaq uğrunda Azərbaycan ziyalılarının mübarizəsi", "Birinci rus inqilabı ərəfəsində" və "Azərbaycan xalq qəhrəmanları gürcü ədəbiyyatında" sərlövəli fəsillər cəmlənmişdir.

Həm də şair-tərcüməçi kimi tanınan V.Hacıların əsas yaradıcılıq yolu elmi tədqiqatlardan keçmiş, Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri və folklorşünaslıq sa-

hələrində geniş elmi-tədqiqat işi aparmışdır. Onun bu sahədəki yaradıcı fəaliyyətini monoqrafiyalarından və müxtəlif mətbuat səhifələrində dərc olunmuş sanballı yazılarından aydın görmək olar. "Azərbaycan dilində şeir qoşan gürcü aşığı" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş (1984) V.Hacıların "Azərbaycan folklorunun üfüqləri" (Bakı, 1991) və «Azərbaycan folkloru örnəkləri» kitabları (Tbilisi, 1992) filologiya fakültəsinin tələbələri üçün vəsait kimi nəzərdə tutulmuşdur. Onun "Azərbaycan folklorunun gürcü toplayıcıları", "Ulu sənətin qüdrəti" və s. kimi məqalələri isə Azərbaycan folklorşünaslığı üçün sözün əsl mənasında qiymətli töhfədir. Tədqiqatçı-folklorşünas-alimin «Azərbaycan folklorunun gürcü toplayıcıları», «Ulu sənətin qüdrəti» və s. məqalələri elmi strukturu və sanballı ilə seçilir.

Professor Ş.Məmmədlinin "Paralanmış Borçalı və ya 1918-ci ildə Ermənistan-Gürcüstan müharibəsinin acı nəticəsi", "Borçalıda sular axar..." "Alın yazımız. Gürcüstan azərbaycanlılarının tarixi, mədəni-ədəbi irsi", "Gürcüstanın xalq artisti İbrahim İsfahanlı", "Səhnə ülfətimizdən, "Lənkəran xanın vəziri" gürcü səhnəsində", "Borçalı ədəbi mühiti: qaynaqları, təşəkkülü, inkişafı (1920-ci ilə qədər)", "Ədəbi Borçalı. Bədii ədəbiyyatda Borçalı mövzusu (1920-ci ilə qədər)", "Azərbaycan ədəbiyyatının Borçalı qolu", "Borçalı-Ahıska-Kars orta ədəbi arealı", "Gürcüstan Azərbaycanlıları. Gürcüstanda Azərbaycan türkləri məskunlaşan inzibati-ərazi vahidləri" və s. kitabları elmi ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşılanıb.

Tiflis və Borçalı bölgəsində, Qaraçöp mahalında, hətta, Gürcüstanın hüdudlarından kənar da alim-müəllim-pedaqoq kimi yaxşı tanınan pedaqoji elmlər namizədi F.Xubanlının ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki araşdırmaları diqqətə cəlb edir. Onun elmi əsərləri Gürcüstan və Azərbaycan mətbuatında, elmi məcmuələrdə, elmi konfransların materiallarında nəşr olunur.

Dissertasiyanın III fəsilinin ikinci bölməsində **"Ədəbi əlaqələr və bədii tərcümə məsələləri"** araşdırılmışdır. Milli ədəbiyyatlar arasında əsrlərdən bəri davam edən ədəbi-mədəni əlaqələr, qarşılıqlı bağlılıq və təmas gerçəkliyin öz təbii, zəruri və qanunauyğun prosesi və tarixi inkişafın mühüm və əhəmiyyətli amili kimi bizim zamanədə daha geniş mənə kəsb etdiyi vurğulanmış, qarşılıqlı təsirlə bağlı problemlərin istər tarixi, istərsə də müasir aspektdə öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslıq elminin həmişə mühüm tədqiqat obyektləri arasında olduğu nəzərə alınaraq tədqiqatda da ön plana çəkilmişdir.

Qədim mədəniyyətə malik digər xalqlar kimi, azərbaycanlılar da əsrlər boyu müxtəlif xalqlarla, xüsusilə də dost və qonşu gürcülərlə daim təmasda olmuş, mədəniyyət və ədəbiyyatlarımız qarşılıqlı şəkildə inkişaf etmişdir: bəzən təsir göstərmiş, bəzən də təsirlənmişdir, mövzu vermiş və mövzu almışdır, faydalanaraq zənginləşmiş və özü də fayda verərək zənginləşdirmişdir. Doğrudur, ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqəsi sadəcə olaraq ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin, sənətkarların arzusu, istəyi ilə şərtlənir; bu əlaqələr çoxcəhətli tarixi inkişaf prosesinin qanunauyğun nəticəsi kimi meydana çıxır. Öz-özlüyündə tarixən zəngin olan həm Azərbaycan, həm də gürcü xalqlarının qonşuluq və dostluq münasibətləri sonralar bu xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin də

inkışafına böyük təsir göstərmişdir. Bu sahənin ilk tədqiqatçılarından və səriştəli bilicilərindən olmuş mərhum professor D.Əliyevanın təbirincə desək, "həmin əlaqələrin qaynaqları uzaq keçmişlərdən mərcalanır, sorağı əfsanə və əsatirlərimizdən, ozan-aşıq yaradıcılığından, bayatı və mahnılarımızdan gəlir"³⁴.

Tədqiqata cəlb olunan dövrdə Gürcüstanda yaranan Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf meyillərini araşdırarkən, burada yaşayıb-yaradan alimlərimizdən A.Mişiyevin, M.Çobanovun, V.Hacıyevin, Ş.Məmmədlinin, H.Vəliyevin, A.Musayevin və b. ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqid sahəsində bir sıra uğurlu tədqiqatları ilə yanaşı, onların Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqi və inkişafı sahəsində də bir sıra nailiyyətlər əldə etdiklərinin şahidi oluruq.

Prof. M.Çobanov ilk dəfə olaraq Azərbaycan və gürcü dillərinin qarşılıqlı əlaqəsini tədqiqata cəlb etmiş, "Azərbaycanca-gürcüce qısa danışq lüğəti" hazırlayıb (M.Çinçaladze ilə birlikdə) iki dəfə 1977 və 1991-ci illərdə nəşr etdirmişdir. Bu lüğətlərin Azərbaycan və gürcü xalqlarının mədəni və mənəviyyat cəhətdən yaxınlaşmasında rolu böyükdür. "A.Bakıxanov və Tiflis mühiti", "Ə.Haqverdiyev və Gürcüstan", "Azərbaycan şairləri və Gürcüstan", "Koroğlu dastanı gürcü dilində", "Gürcü alimi Füzulini öyrənir" və s. kimi məqalələrin müəllifi olan M.Çobanov, həmçinin "Sevirəm Gürcüstanı" (Bakı, "Azəməşr", 1977) və "Dostluq nəğmələri" (Tbilisi, "Merani", 1978) adlı almanaxlarını tərtib edərək çap etdirməsi ədəbi əlaqələrin genişlənməsinə önəmli addımlardandır.

Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının və Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqində, təbliğində və inkişafında böyük xidmətləri olan H.Vəliyevin "Azərbaycan folkloru və ədəbiyyatı gürcü mənəblərində" (1984) kitabı Azərbaycan gürcü ədəbi əlaqələrinin az öyrənilmiş bir hissəsinə həsr olunmuşdur. Müəllif XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə aid materiallar əsasında bu iki xalqın tarixi-mənəvi birliyini əks etdirən və bu gün üçün də əhəmiyyətli olan bir sıra yeni və maraqlı faktlar gətirir, araşdırmalar aparır. Az bir vaxtda oxucuların diqqətini cəlb etmiş həmin kitab haqqında müxtəlif mətbuat orqanlarında müsbət rəylər verilmişdir.

"Gürcü ədəbiyyatında Azərbaycan mövzusu" da kitabda xüsusi yer tutur; G.Dvanadzenin "Qarabağlı qaçaq Aslanbəy" poeması, İ.Mçedlişvilinin "Qaçaq Kərəm" dramı, Q.Qviniaşvilinin "Qafqazda qaçaqçılıq haradan meydana çıxmışdır" irihəcmli məqaləsi, L.Kipianinin "Tar", "Kabab" və b. şeirləri, V.Saataşvilinin "Fatma nənə", "Bədbəxt ana" hekayələri, V.Mikaladzenin "Müəllim borcunu ödədi" hekayəsi, eləcə də həmçinin İ.Çavçavadzenin, A.Seretelinin, R.Kristavinin, İ.Yevdoşvilinin, M.Cavaxaşvilinin və başqa gürcü ədəblərinin əsərləri, məqalələri və s. haqqında geniş məlumat verilmişdir.

Prof.A.Musayevin "M.F.Axundov və G.Eristavi" (Tbilisi, 1990) adlı kitabında isə Azərbaycan və gürcü xalqları arasında qarşılıqlı ictimai, ədəbi münasibətlər araşdırılır. A.Binnətoğlunun araşdırmalarında M.F.Axundovla G.Eristavi ədəbi irsi arasındakı janr, mövzu, məzmun, təhkiyə etibarını ilə tipoloji paralellərin elmi-müqayisəli təhlili aparılır. Xüsusilə də, M.F.Axundzadənin "Hacı Qara" və G.Eristavinin "Xəsis" komediyalarının qarşılıqlı müqayisəsi bir çox məqamları açmağa yönəlir.

A.Binnətoğlunun ötən əsrin II yarısında "Sovet Gürcüstanı" qəzetinin səhifələrində işıq üzü görmüş "M.Müşfiq və Tiflis" (30.07.1968), "C.Cabbarlı və Gürcüstan" (29.07.1969), "M.Cavaxaşvili və Borçalı ictimai-mühiti" (3.01.1987) və s. məqalələri ədəbi əlaqələrin yeni mərhələsində müəyyən rol oynayır. Onun "Ədəbi Gürcüstan" (2007) toplusunda dərc olunmuş "M.Cavaxaşvili yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu" sərəlvhəli məqaləsində isə ilk dəfə olaraq gürcü yazıçısının əsərlərində Azərbaycan gerçəklikləri təsvir edilir.

Qeyd edək ki, ədəbi əlaqələrimizin inkişafında gürcü klassiklərindən S.S.Orbeliani, İ.Çavçavadze, M.Cavaxaşvili, N.Dumbadze, G.Leonidze, K.Kaladze və başqalarının fəaliyyətləri də təqdirəlayiqdir.

Gürcüstanda yaşayıb-yaradan qələm sahiblərinin yaradıcılığında bədii tərcümə də önəmli yerlərdən birini tutur və onlar bu sahədə heç də az iş görmürlər. Gürcü ədəbiyyatından ən yaxşı nümunələri ana dilimizə çevirmək, qonşu xalqın mənəvi söz sərəvətini Azərbaycan oxucusuna çatdırmaq və beləliklə də xalqlarımız arasında əsrlərdən bəri mövcud olan mənəvi dostluq körpüsünün tağlarını daha da möhkəmləndirmək kimi cavabdehli və şərfli bir vəzifəni də layiqincə yerinə yetirirlər.

XX əsrin 50-ci illərindən sonra bədii tərcümə sahəsində xüsusi xidmətləri olan D.Əliyeva, T.Hüseynov, M.H.Bəxtiyarlı, Ə.Saraclı, İ.İsmayıladə, V.Rüstəmzadə, A.Abdulla, Z.Yaqub yolunu sonralar D.Kərəm, A.Binnətoğlu, H.Vəliyev, E.Elsevər, S.Süleymanlı, N.Nəsibzadə, V.Hacıyev, Ş.Məmmədli, İ.Məmmədli, B.Mehdi, N.Əbdülrəhmanlı, E.Əlləzoğlu, M.Məmmədoğlu, R.Hümmət, A.Xansultanlı, İ.Məmmədli və b. uğurla davam etdirməyə başlamış və bu yönümdə özlərini artıq tanıtmışlar. Onların müxtəlif mətbuat orqanlarında və bir sıra topluslarda ("Çəsmə", 1980; "Dan ulduzu", 1987, 1989, 1990; "Bir sinədə iki ürək", 1981, "Ədəbi Gürcüstan", 2007, 2012 və s.) vaxtaşırı dərc olunan tərcümələri yalnız bədii tərcümə keyfiyyətlərinə görə deyil, həm də bədii-estetik tutumu, milli ədəbiyyatda mövqeyi baxımından maraqlıdır, yaddaqalandır. Xüsusilə də, gürcü dilini mükəmməl bilən, gürcü ədəbiyyatına, gürcü xalqının tarixinə, gələcəyinə, psixoloji ovqatına yaxından bələd olan yurddaşlarımızın tərcümə yaradıcılığı daha sanballı, daha uğurludur.

Ötən əsrin 80-ci illərindən Ə.Düşgün, M.Coşğun, E.Əlləzoğlu, M.Məmmədoğlu və b. da tərcüməyə meyl göstərirlər. S.Narimanidzenin "Görən hara gedir" (çevirəni M.Coşğun), M.Şervadzenin "Tbilisi" (N.Yusifoglu) şeirləri, Q.Çoxelinin "Yoxuş" (E.Əlləzoğlu), İ.Taliaşvilinin "Axsamüstü" (M.Məmmədoğlu) hekayələri də tərcümə səviyyəsi ilə bizi salır.

Gürcüstanda yaşayıb-yaradan azərbaycanlı yazarların müxtəlif səpgili əsərlərinin toplandığı və beş bölmədən ibarət olan "Ədəbi Gürcüstan-2007" toplusunun əsas özəlliklərindən biri də burada azərbaycanlı müəlliflərlə yanaşı, bir çox klassik və çağdaş gürcü yazarlarının əsərlərindən nümunələrin yer almasıdır. Belə ki, topluda gürcü ədəbiyyatından tərcümələrə xüsusi bir bölmə ayrılmışdır. 26 nəfər tanınmış gürcü sənətkarın - İ.Çavçavadze, A.Sereteli, Q.Tabidze, T.Tabidze, Q.Orbeliani, X.Berulava, C.Çarkviani, Z.Medulaşvili və başqalarının oxuculara təqdim edilmiş şeirlərini, N.Dumbadze, M.Abaşidze, V.Axvlediani və başqalarının hekayələrini orijinaldan dilimizə yerli yazar soydaşlarımız - A.Binnətoğlu, V.Hacılar, N.Yusifoglu, R.Hümmət, M.Məmmədoğlu, C.Məmmədli, O.Kazımlı və b. tərcümə ediblər.

³⁴ Əliyeva Dilarə. Ürək bir-dilək bir. B., "Yazıçı", 1981. səh. 3.

D.Kərəmin görkəmli gürcü ədibləri N.Barataşvili, V.Pşavela, İ.Çavçavadze, A.Se-reteli, Q.Tabidze, A.Abaşidze, İ.Qrişaşvili, İ.Abaşidze, S.Çikovani, G.Leonidze, K.Kaladze, X.Berulava və digər gürcü söz ustalarından etdiyi beş min misradan çox bədii tərcümə nümunələri ədəbi məcmuələrdə, almanaxlarda, qəzet və jurnallarda işıq üzü görmüşdür. Onu da qeyd edək ki, D.Kərəmin əsərləri həm də gürcü və rus dillərinə tərcümə edilmiş, «Dostluq nəğmələri» (Tbilisi, «Merani», 1978, gürcü dilində) ədəbi məcmuəsində, müxtəlif qəzet və jurnalında çap olunmuşdur.

E.Elsevər (mahmudov) İ.Çavçavadzenin “Nikoloz Qost-şabaşvili” (“Gürcüstan” qəzeti, 17.09.1987), N.Dumbadzenin “Arzu” (“Dan ulduzu”, 1987) hekayələrini böyük ustalıq tərcümə edib. Onun tanınmış klassik və müasir gürcü nasirlərindən tərcümə etdiyi və “Ərmağan” adlı (Tbilisi, “Merani” nəşriyyatı, 1991) hekayələr və novel-lalar toplusuna M.Cavaxaşvilinin “Çəkməçi Qabo”, “Çançura” G.Qamsaxurdianın “Camu”, “Qadın südü”, T.Qoqoladzenin “Əks-səda” və s. əsərləri daxil edilib.

İ.Məmmədli gürcü klassiki Şota Rustavelinin indiyədək “Pələng dərisi gey-miş pəhləvan” adı ilə tanıdığımız dünya şöhrətli poemasını da yenidən – bu dəfə orijinalından ana dilimizə tərcümə etmişdir.

Qarşılıqlı ədəbi əlaqələrimizin araşdırılması baxımından gürcü ədəbiyyatşünas-larından A.Xaxanişvili, A.Baramidze, K.Kekelidze, Ş.Nusubidze, M.Todua, K.Pağava, Q.Şağulaşvili, L.Eradze, Z.Medulaşvili və başqalarının elmi araş-dırmaları ilə yanaşı, həm də onların Azərbaycan dilindən gürcücüyə orijinaldan ədəbi tərcümələri yönümündə bəhrəli fəaliyyətləri qeyd olunur.

"Nəticə" hissəsində dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsilərində irəli sürülən əsas müddəalar, müəyyən fikir və mülahizələr, tədqiqat boyu əldə edilən qənaətlər ümumiləşdirilir. Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatı mövzu, problematika, sü-jet, obrazlar baxımından son dərəcə zəngin və çoxçeşidli olması vurğulanır. Bu-rada yaranan ədəbiyyat yalnız Gürcüstan mətbuatı və nəşriyyatlarında deyil, eləcə də Azərbaycanın, demək olar ki, bir çox qəzet və jurnallarında, ədəbi məc-muələrdə işıq üzü görməsi, müxtəlif saytlarda yayılması qeyd olunur. Sovet döv-ründə bu ədəbi nümunələr bir qədər məhdudiyət təşkil etdiyi halda, müstəqillik dövründə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından fərqli bir inkişaf yolu keçdiyi nəzərə çatdırılır. Vurğulanır ki, Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatı çox qədim bir tarixə malikdir; ona görə də XX əsrin ikinci yarısından bu günə kimi bu ədəbi ənənə davam etmiş, bədii düşüncənin yeni inkişaf meyilləri müəyyən-ləşmişdir. Gürcüstanda Azərbaycan ədəbiyyatı həm də ədəbi mühit kontekstində cərəyan etmişdir. Yad bir ədəbi mühitdə yaranmış Tiflis Azərbaycan ədəbi mü-hiti daha da inkişaf etmişdir. Bu ədəbi mühitin qədimliyi, zənginliyi, burada nəşr olunan qəzet və jurnallar həm bədii nümunələrin yaranmasına müəyyən təkan vermiş, həm də bu bədii məhsulları təhlil süzgəcindən keçirmişdir. Zəngin bir ədəbi ənənə üzərində yazıb yaradan yazıçı və şairlər XX əsrin ikinci yarısında və müstəqillik dövründə fərqli yaradıcılıq və inkişaf yoluna qədəm qoymuş, fərqli yaradıcılıq metodundan istifadə etmişlər.

Dissertasiyanın əsas müddəaları aşağıdakı kitab, məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

Kitablar:

1. Ağır elli Borçalı. (Dədəm Qorqud keçən yerdir bu yerlər...) Çağdaş Borçalı ya-zıçıları. Toplu, Məqalə, Ön və son söz. Bakı. ADPU, 1990; Türkiyə, Ərzurum, 1996; İran, Təbriz, 1998. 114 səh.
2. Çağdaş Borçalı ədəbi məktəbi. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1994, 224 səhifə.
3. Gürcüstanda Azərbaycan mətbuatı. Bakı, 1997, 1998; Təbriz, 2006. 112 səh.
4. Dünyamalı Kərəmin poeziya dünyası, Bakı, 2010, 256 səh.
5. Aşıq Hüseyn Saraçlı və onun yaylaq səfəri. Bakı, 2011. 68 səh.
6. Bu dostluğun yaşı çox! (Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri). Tbilisi, “Univer-sali” nəşriyyatı, 2014, 280 səh.
7. Butalar Butası Səadət Buta. Tbilisi, “Universali” nəşriyyatı, 2015, 80 səh.
8. M.Coşqunun poeziya yaradıcılığında özünəməxsusluq. “Universali” nəşriyyatı, Tbilisi, 2015. 68 səh.

Məqalələr və tezislər:

1. Borçalı ədəbi mühiti: dünən və bu gün. AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin Elmi Əsərləri. «Axtarışlar», № 3, 2013, səh. 60-64.
2. Borçalı şairlərinin yaradıcılığında Vətən və Yurd obrazı. Varşava, Polşa Elmlər Akademiyası, Ədəbi Araşdırmalar İnstitutu, III Beynəlxalq Azərbaycan-Polşa Elmi Konfransı, 19-26 noyabr, 2014. səh. 41-46
3. Azərbaycan Milli Mətbuatının yaranmasında və inkişafında Tiflis ədəbi mühiti-nin rolu. Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş Res-publika Konfransının materialları, Bakı, AzTU, 2015, səh. 473-477.
4. Gürcüstanda Azərbaycan nəsrinin inkişaf problemləri. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, Ədəbiyyat məcmuəsi, XXVI cild, Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, səh. 280-288.
5. Aşıq Hüseyn Saraçlının poeziya yaradıcılığı. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri, Ədəbiyyat məcmuəsi, XXVII cild, Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, səh. 182-190.
6. Gürcüstanda çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf meyilləri. AMEA Xəbərlər (Humanitar elmlər), N: 1, Bakı, “Elm”, 2016, səh. 120-126.
7. Qafqaz xalqları ilə ədəbi əlaqələr. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Ədəbi əlaqələr. X cild, Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, səh. 297-306.
8. Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri tarixi inkişaf prosesində. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, N: 4, səh. 357-367.
9. Gürcüstanda Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf problemləri. Varşava, Elm-lər Akademiyası, Ədəbi Araşdırmalar İnstitutu, IV Beynəlxalq Azərbaycan-Polşa Elmi Konfransı, 11 aprel, 2016. səh.62-68
10. Тенденции развития Азербайджанской драматургии в Грузии. Сборник научных трудов Днепрпетровского национального университета имени Олеса Гончара «Литература в контексті культуры» (№ 27, 2016), str. 293-298.

Mushvig Madad ogli Chobanov
THE DEVELOPMENT TRENDS OF THE AZERBAIJANI
LITERATURE IN GEORGIA (1960-2010)
5716.01- Azerbaijani Literature
SUMMARY

Synopsis of thesis of the dissertation presented for getting an academic degree of Doctor of Philology

The dissertation consists of introduction, 3 chapters, conclusion and references.

“**Introduction**” reflects actuality, scientific novelty, purpose and objectives, date of research, object, practical importance, theoretical and methodological basis, paths and other issues of the subject in brief.

The first section of the first chapter, “**The literary-social environment and development trends of the Azerbaijani literature in Georgia**”, is called “**New literary-social environment and its character in Georgia**”. It is noted that for many years there have been Georgian literary environment in Georgia, as well as has spread the creativity of Azerbaijanis living here. Other feature of the Azerbaijani literary environment in Georgia is being close with Azerbaijani literary environment and having the same literary fiction thought.

In the second subsection of the first chapter called “**National poetic traditions and ashug poetry**” is investigated the ashug poetry passed new stage in Borchaly and educated notable representatives.

In the third subsection of the first chapter called “**The new creativity trends of the Azerbaijani poetry in Georgia**” is researched the poetry creativity of our cognates living and creating in Georgia.

In the first subsection named “**Genre, form and theme of prose**” of the second chapter of the dissertation called “**The development problems of prose and drama in Georgia**” is studied the creativity of the writers who had a great role in formation of Borchaly branch of our prose in the second half of XX century.

In the second subsection of the second chapter called “**The development problems of prose and dramaturgy in Georgia**” of the dissertation is researched “**Image, theme, plot and composition problems in drama**”.

In the first subsection named “Literature and literary criticism” of the third chapter called “**The issues of literary criticism, literary relations and translation in Georgia**” is dealt with some successful researches of our scientists lived in Georgia in the second half of XX century and the beginning of XXI century in the field of literature and literary criticism, especially their achievements in the research and development of Azerbaijani- Georgian literary relations.

The second subsection of third chapter examines “**The issues of literary relations and translation**”.

In the “**Conclusion**” of the dissertation is summarized the main clauses, some thought and opinions noted in different chapters.

Мушвиг Мадат оглу Чобанов
Тенденции развития азербайджанской литературы
в Грузии (1960–2010)
РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трёх глав, состоящих из отдельных разделов, заключения и списка использованной литературы.

Во «**Введении**» говорится об актуальности исследуемой темы, её научной новизне, целях и задачах, истории исследования, объекте, практической значимости, теоретико-методологических основах, апробации и т.д.

I глава «**Литературно-общественная среда в Грузии и тенденции развития азербайджанской поэзии**» состоит из раздела «Новая литературно-общественная среда в Грузии и её характер». Здесь отмечается, что на протяжении долгих лет в Грузии помимо грузинской литературной среды было распространено и творчество проживавших здесь азербайджанцев. Особенностью азербайджанской литературной среды в Грузии является постоянная связь с литературной средой Азербайджана и опора на общие литературно-художественные идеи.

Во втором разделе I главы «**Национальные поэтические традиции и ашугское творчество**» исследуется новый этап ашугской поэзии, взрастивший её известных представителей в Борчалы.

В третьем разделе «**Новые творческие направления азербайджанской поэзии в Грузии**» к исследованию привлечено поэтическое творчество проживающих в Грузии наших соотечественников.

II глава диссертации «**Проблемы развития прозы и драматургии в Грузии**» включает первый раздел под названием «**Определение жанра, формы и темы прозы**», где исследуется творчество писателей второй половины XX века, писателей, имеющих особые заслуги в создании азербайджанской художественной прозы в Грузии.

Во втором разделе II главы диссертации исследуются «**Проблемы образа, темы, сюжета и композиции в драматургии**».

В первом разделе «Литературоведение и литературная критика» III главы диссертации «**Вопросы литературоведения, литературных связей и художественного перевода в Грузии**» к исследованию привлечены значимые труды живущих в Грузии и творящих во второй половине XX века и начале XXI века азербайджанских учёных, выделены их успехи в области изучения и развития азербайджанско-грузинских литературных связей.

Во втором разделе III главы диссертации исследованы «**Литературные связи и вопросы художественного перевода**».

В «**Заключении**» сосредоточены основные положения отдельных глав диссертации, различные мнения, гипотезы и выводы сделанные в результате исследования поставленной проблемы.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ

На правах рукописи

МУШВИГ МАДАД оглы ЧОБАНОВ

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
В ГРУЗИИ
(1960–2010)**

5716.01. – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

*диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии*

Каğıз formatı: 6084 16.1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

БАКУ-2016